МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

кафедра міжнародної економіки, природних ресурсів та економіки міжнародного туризму

Кваліфікаційна робота магістра

на тему «Формування та розвиток середнього класу в країнах Сходу та ЄС»

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0514–ме

спеціальності 051 Економіка

освітньої програми «Міжнародна економіка»

Мірошниченко Д. П.

Керівник: д.е.н., професор Гамова О.В.

Рецензент: к.е.н., доцент Кусакова Ю.О.

Запоріжжя
2025 рік

ЗМІСТ

Завдання на кваліфікаційну роботу……. 2
Реферат…… 6
Summary……... 7
Перелік умовних посилань, символів, одиниць, скорочень і термінів…..... 8
ВСТУП ……... 9
1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ 12
1.1 Поняття та сутність середнього класу в соціально–економічній системі ……..... 12
1.2 Критерії віднесення населення до середнього класу……. 19
1.3 Роль середнього класу у стабільності та розвитку суспільства 27
Висновки до розділу 1…… 34
2 АНАЛІЗ РОЗВИТКУ В КРАЇНАХ СХОДУ ТА ЄС…….. 36
2.1 Історичні передумови та соціально–економічні чинники розвитку середнього класу в ЄС…… 36
2.2 Формування середнього класу в країнах Сходу: передумови та специфіка……. 43
2.3 Порівняльна характеристика середнього класу в країнах Сходу та Європейського Союзу ……..…… 50
Висновки до розділу 2…… 56
3 УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ……..…… 58
3.1 Використання досвіду країн ЄС та Сходу у зміцненні середнього класу в Україні……..... 58
3.2 Напрями удосконалення державної політики щодо підтримки та розширення середнього класу.… 62

Висновки до розділу 3…….…… 66
ВИСНОВКИ…….…… 68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..... 71
ДОДАТОК А. Декларація академічної доброчесності……..……... 75

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет економічний
Кафедра міжнародної економіки, природних ресурсів та економіки міжнародного туризму
Рівень вищої освіти магістр
спеціальності 051 Економіка
Освітня програма Міжнародна економіка

ЗАТВЕРДЖУЮ:

Зав.кафедри_____Гамова О.В.
«___»_____2025 р.

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРА СТУДЕНТЦІ
Мірошниченко Даниїл Павлович
(прізвище, ім'я, по–батькові)

1.Тема роботи (проєкту) «Формування та розвиток середнього класу в країнах Сходу та ЄС»

керівник роботи (проєкту) Гамова О.В., д.е.н., професор
затверджена наказом по інституту від «25» березня 2025 р. № 439–с

2. Строк подання студентом роботи (проєкту) 18.11.2025

3. Вихідні дані до роботи (проєкту) інформаційна база законодавчих та нормативних урядових актів, матеріали державної служби статистики України, публікації у фахових журналах, електронні економічні публікації, Інтернет ресурси

4. Зміст розрахунково–пояснювальної записки (перелік питань, що належить розробити)

критерії віднесення населення до середнього класу; порівняльна характеристика середнього класу в країнах Сходу та Європейського Союзу; напрями удосконалення державної політики щодо підтримки та розширення середнього класу.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) функції середнього класу; економічні інтереси середнього класу; критерії ідентифікації середнього класу; соціально–економічна та політична роль середнього класу; основні виклики середнього класу в Європі після 2020

р.; частку споживання середнього класу в країнах світу з 2000 р. та прогноз до 2025.

6. Консультанти розділів роботи (проекту)

Розділ	ПІП, посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Гамова О.В., професор	05.08.2025 р.	05.08.2025 р.
І розділ	Гамова О.В., професор	05.08.2025 р.	05.08.2025 р.
ІІ розділ	Гамова О.В., професор	09.09.2025 р.	09.09.2025 р.
ІІІ розділ	Гамова О.В., професор	03.10.2025 р.	03.10.2025 р.
Висновки	Гамова О.В., професор	03.10.2025 р.	03.10.2025 р.

7. Дата видачі завдання 24 червня 2024 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Термін виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1	Вибір теми	06.11.2024 –18.12.2024	виконано
2	Складання робочого плану	24.06.2025 р. –15.07.2025 р.	виконано
3	Підбір літератури та вивчення літературних джерел	22.07.2025 –30.07.2025	виконано
4	Складання плану	01.08.2025 р. – 04.08.2025 р.	виконано
5	Виконання вступу	05.08.2025 р. – 08.09.2025 р.	виконано
6	Виконання розділу 1	09.09.2025 р. – 02.10.2025 р.	виконано
7	Виконання розділу 2	03.10.2025 р. – 20.10.2025 р.	виконано
8	Виконання розділу 3	21.10.2025 р. – 27.10.2025 р.	виконано
9	Формулювання загальних висновків	28.10.2025 р. – 10.11.2025 р.	виконано
10	Подання роботи на кафедру на передзахист	18.11.2025 р.	виконано
11	Попередній захист роботи на кафедрі	06.11.2024 –30.11.2024	виконано
12	Оформлення роботи та проходження нормоконтролю	01.12.2025 р. – 05.12.2025 р.	виконано
13	Одержання відгуку та рецензії	01.12.2025 р. – 05.12.2025 р.	виконано
14	Подання остаточного варіанту роботи на кафедру	05.12.2025 р.	виконано

Студент – дипломник _____Д. П. Мірошниченко
(підпис)

Керівник проєкту _____ О.В. Гамова
(підпис)

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ А.В. Селіщева
(підпис)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 75 с., 6 рис., 3 табл., 44 джерела.

Об'єктом дослідження є науково–методичні основи формування та розвиток середнього класу.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні основи формування та розвиток середнього класу в країнах Сходу та ЄС.

Мета роботи – проведення комплексного аналізу формування та розвиток середнього класу в країнах Сходу та ЄС та розробка рекомендацій підтримки та розширення середнього класу в національній економіці.

Методи дослідження. У дослідженні використано загальнонаукові та специфічні методи, а саме: економічного, історичного аналізу, абстрагування, систематизації поглядів до визначення понятійно–категоріального апарата, статистичного, порівняльного, факторного аналізу.

У першому розділі кваліфікаційної роботи досліджено поняття та сутність середнього класу в соціально–економічній системі; охарактеризовано критерії віднесення населення до середнього класу; визначено роль середнього класу у стабільності та розвитку суспільства. У другому розділі надано історичні передумови та соціально–економічні чинники розвитку середнього класу в ЄС; охарактеризовано формування середнього класу в країнах Сходу; здійснено порівняльну характеристику середнього класу в країнах Сходу та Європейського Союзу. У третьому розділі розглянуто використання досвіду країн ЄС та Сходу у зміцненні середнього класу в Україні; визначено напрями удосконалення державної політики щодо підтримки та розширення середнього класу.

СЕРЕДНІЙ КЛАС, СОЦІАЛЬНО–ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК, ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА, РІВЕНЬ ДОБРОБУТУ, ЕКОНОМІЧНА НЕРІВНІСТЬ, ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ.

SUMMARY

Qualification work: 75 pages, 6 figures, 3 tables, 44 sources.

The object of the research is the scientific and methodological foundations of the formation and development of the middle class.

The subject of the research is the theoretical and practical principles of the formation and development of the middle class in the Eastern countries and the European Union.

The aim of the thesis is to conduct a comprehensive analysis of the formation and development of the middle class in the Eastern countries and the EU, and to develop recommendations for supporting and expanding the middle class in the national economy.

Research methods. The study applies general scientific and specific methods, namely: economic and historical analysis, abstraction, systematization of theoretical approaches to defining the conceptual and categorical framework, as well as statistical, comparative, and factor analysis.

The first chapter of the qualification work explores the concept and essence of the middle class in the socio–economic system; characterizes the criteria for classifying the population as middle class; and defines the role of the middle class in the stability and development of society.

The second chapter provides the historical background and socio–economic factors of the middle class development in the EU; characterizes the formation of the middle class in Eastern countries; and presents a comparative analysis of the middle class in the Eastern countries and the European Union.

The third chapter considers the application of the EU and Eastern countries' experience in strengthening the middle class in Ukraine and identifies the directions for improving state policy aimed at supporting and expanding the middle class.

MIDDLE CLASS, SOCIO–ECONOMIC DEVELOPMENT, STATE POLICY, LEVEL OF WELL–BEING, ECONOMIC INEQUALITY, COMPARATIVE ANALYSIS.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОСИЛАНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

Скорочення	Слово/словосполучення/
ЄС	Європейський Союз
МСП	Малі та середні підприємства

ВСТУП

Актуальність. У сучасних умовах глобалізації, економічних трансформацій та соціальних викликів особливої важливості набуває дослідження процесів формування та розвитку середнього класу. Саме середній клас виступає основою соціально–економічної стабільності, рушійною силою економічного зростання та гарантом демократичного розвитку суспільства. У країнах Сходу та Європейського Союзу формування середнього класу має свої особливості, що зумовлено різними історичними, культурними та економічними передумовами.

Для держав ЄС характерним є сформований і відносно стабільний середній клас, який забезпечує внутрішній попит, фінансову стабільність і підтримує високі соціальні стандарти. У країнах Сходу, навпаки, цей процес залишається динамічним і нерівномірним, оскільки вони перебувають у стані активної соціально–економічної трансформації. Вивчення механізмів становлення середнього класу в цих регіонах дає можливість зрозуміти фактори його формування, роль державної політики, рівень економічної свободи та значення інституційних реформ.

Ваговий внесок у поглиблення аналізу теоретичних підходів до визначення категорії «середній клас» та критеріїв віднесення населення до середнього класу належить зарубіжним вченим: Гаврилюк О.В., Козел І. В., Красота О.В., Міщенко В. І., Міхель Д.О., Філіпенко А. С. та інші.

Для України це питання є надзвичайно актуальним, оскільки національна економіка перебуває на етапі післявоєнного відновлення, і саме розвиток середнього класу визначатиме перспективи сталого зростання, соціальної стабільності та інтеграції у європейський простір. Порівняльний аналіз досвіду країн Сходу та ЄС дозволяє визначити ефективні моделі державної підтримки, які можуть бути адаптовані до українських реалій. Таким чином, дослідження формування та розвитку середнього класу є важливим як у науковому, так і в практичному аспектах, адже сприяє пошуку шляхів підвищення добробуту

населення та зміцнення економічного потенціалу держави.

Мета і завдання. Метою кваліфікаційної роботи є проведення комплексного аналізу формування та розвиток середнього класу в країнах Сходу та ЄС та розробка рекомендацій підтримки та розширення середнього класу в національній економіці.

На основі поставленої мети, сформульовані основні завдання кваліфікаційної роботи:

– дослідити поняття та сутність середнього класу в соціально–економічній системі;

– охарактеризувати критерії віднесення населення до середнього класу;

– визначити роль середнього класу у стабільності та розвитку суспільства;

– надати історичні передумови та соціально–економічні чинники розвитку середнього класу в ЄС;

– охарактеризувати формування середнього класу в країнах Сходу: передумови та специфіка;

– здійснити порівняльну характеристику середнього класу в країнах Сходу та Європейського Союзу;

– розглянути використання досвіду країн ЄС та Сходу у зміцненні середнього класу в Україні;

– визначити напрями удосконалення державної політики щодо підтримки та розширення середнього класу.

Об'єктом дослідження є науково–методичні основи формування та розвиток середнього класу.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні основи формування та розвиток середнього класу в країнах Сходу та ЄС.

Методи дослідження. У дослідженні використано загальнонаукові та специфічні методи, а саме: економічного, історичного аналізу, абстрагування, систематизації поглядів до визначення понятійно–категоріального апарата, статистичного, порівняльного, факторного аналізу.

Інформаційна база дослідження: українських та зарубіжних монографії та наукові публікацій у фахових виданнях, Програми та Стратегії розвитку.

Наукова новизна полягає у теоретичному обґрунтуванні способу вирішення питання щодо формування та розвиток середнього класу в країнах Сходу та ЄС та розробка рекомендацій підтримки та розширення середнього класу в національній економіці.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що отримані результати дослідження спрямовані на побудову ефективної політики підтримки та розширення середнього класу в національній економіці.

Основні положення та висновки кваліфікаційної роботи: «Роль середнього класу у стабільності та розвитку суспільства» – XX Міжнародна науково–практична конференція «Виклики та перспективи розвитку нової економіки на світовому, державному та регіональному рівнях» 16–17 жовтня 2025 року; стаття «Аналіз критеріїв віднесення населення до середнього класу» у фаховому журналі «Фінансові стратегії інноваційного розвитку економіки». Опубліковані праці в повністю відображають основні результати роботи.

1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ

1.1 Поняття та сутність середнього класу в соціально–економічній системі

Сучасне суспільство розвивається на засадах економічної та політичної стабільності, важливим фундаментом якої виступає чисельний і стійкий середній клас. Саме цей прошарок населення забезпечує основний внесок у зростання національної економіки, адже його представники характеризуються високим рівнем освіти, професійною компетентністю, підприємницькою ініціативою та соціальною відповідальністю. У країнах із розвиненою ринковою економікою питома вага середнього класу сягає понад 60 % населення, що є передумовою сталого розвитку держави.

Проблема наукового визначення середнього класу має давню історію. Ще Аристотель наголошував, що «середина є найкращим станом між крайнощами», підкреслюючи роль поміркованих верств населення у забезпеченні гармонії державного устрою. У сучасному ж контексті середній клас розглядається як економічний, політичний і соціальний стабілізатор. Він формує податкову базу держави, забезпечує основну частку споживчого попиту, бере участь у демократичних процесах і визначає моральні стандарти суспільства.

На ранніх етапах індустріального розвитку середній клас складався переважно з інженерів, лікарів, архітекторів, ремісників і фермерів. У другій половині XIX ст. до нього почали зараховувати підприємців і торговців, що стало підґрунтям для формування «традиційного» середнього класу. Наприкінці XX ст. під впливом науково–технічної та інформаційної революції з’явився «новий» середній клас, до якого належать менеджери, фахівці в галузі інформаційних технологій, інтелігенція та представники креативних професій. Його відмінною рисою є володіння інтелектуальним, а не матеріальним капіталом.

У будь–якій соціально–економічній системі поряд із найбіднішими та найбагатшими верствами населення існує проміжна категорія – середній клас. Це поняття має давню історію та використовується для позначення сукупності

соціальних груп, які займають проміжне положення між полярними економічними шарами суспільства [1].

Поняття «середній клас» є одним із ключових у сучасній соціально–економічній науці [2]. Воно відображає не лише рівень матеріального добробуту певної групи населення, а й її роль у формуванні суспільних цінностей, стабільності та політичної рівноваги. Еволюція середнього класу як соціального явища нерозривно пов’язана з історичними етапами розвитку суспільства, зокрема переходом від аграрного до індустріального, а згодом – до постіндустріального устрою. Дослідження цього феномену дозволяє зрозуміти закономірності соціальної стратифікації, зміну соціальних ролей і трансформацію трудових відносин. Протягом історії поняття «середній клас» неодноразово змінювало своє змістове наповнення, що зумовлено динамікою економічних структур, розвитком науки, технологій і соціальних інститутів.

На початковому етапі індустріалізації, який охоплює період від кінця XVIII до середини XIX століття, середній клас розглядався як сукупність фахівців і дрібних власників, які відігравали проміжну роль між робітничим класом і економічною елітою. До цього прошарку зараховували дипломованих інженерів, лікарів, архітекторів, учителів, успішних фермерів та кваліфікованих ремісників [3].

Сутність «середнього класу» на цьому етапі полягала у володінні професійними знаннями, що забезпечували стабільний дохід, і в наявності певного рівня економічної незалежності. Ці люди не належали до великих власників засобів виробництва, але й не були найманими робітниками у класичному розумінні.

У другій половині XIX століття, із розширенням торгівлі та розвитком підприємництва, до середнього класу почали зараховувати представників ділових професій – торговців, банкірів, власників малих промислових підприємств. Таким чином, його структура поступово еволюціонувала від переважно інтелектуальної до підприємницької [4].

Зростання капіталістичних відносин сприяло появі соціальної групи, орієнтованої на ринкову діяльність і споживчий попит. Її представники не лише створювали товари та послуги, але й формували попит на нові види продукції, що стало основою для розвитку ринкової економіки. Саме цей історичний період характеризується появою поняття «старий» або «традиційний» середній клас.

Друга половина XX століття стала поворотним моментом у становленні так званого «нового» середнього класу. Цей процес був безпосередньо пов'язаний із науково–технічною революцією, швидким розвитком інформаційних технологій, автоматизації та комп'ютеризації виробництва.

Новий тип суспільних відносин, що сформувався в умовах переходу до постіндустріальної економіки, призвів до радикальних змін у структурі зайнятості. Основою середнього класу стали не стільки власники матеріальних активів, скільки носії знань, кваліфікацій і творчого потенціалу.

До складу нового середнього класу почали відносити менеджерів, спеціалістів у сфері інформаційних технологій, аналітиків, юристів, економістів, представників інтелігенції, працівників творчих професій. На відміну від «старого» середнього класу, який базувався на власності та підприємництві, «новий» середній клас ґрунтується на інтелектуальній власності — знаннях, уміннях і навичках, що мають економічну цінність.

Однією з головних ознак цього етапу стає доступ до високих технологій, який визначає соціальний статус і можливість професійного зростання. Якщо у середині XX століття рівень споживання був головним показником належності до середнього класу, то наприкінці XX – на початку XXI століття ключовим критерієм стає рівень освіти, компетентності та здатності працювати в умовах інформаційного суспільства [5].

Таким чином, новий середній клас характеризується не лише матеріальною забезпеченістю, а й високим рівнем соціальної мобільності, інноваційним мисленням і участю в глобальних інформаційних процесах.

Процес переходу до постіндустріального суспільства супроводжувався зменшенням частки традиційного середнього класу. Ремісники, дрібні

підприємці та торговці поступово втрачали своє провідне становище у соціальній ієрархії, поступаючись місцем представникам інтелектуальної праці [6].

Цей перехід позначився не лише зміною соціальної структури, але й трансформацією системи цінностей. На перший план вийшли освіта, професійна компетентність, інноваційність і здатність адаптуватися до технологічних змін. Унаслідок цього знання перетворилися на стратегічний ресурс, що визначає не лише економічний добробут окремої людини, а й статус держави у глобальній ієрархії.

Інформаційна революція зумовила появу нового типу соціальних відносин, у яких інтелектуальна власність стала головною формою капіталу. Ті, хто володіє знаннями, технологіями й інформаційними ресурсами, отримали можливість впливати на розвиток суспільства більшою мірою, ніж власники матеріальних активів.

Таким чином, поняття середнього класу поступово вийшло за межі традиційного економічного змісту, набувши соціально–культурного та когнітивного виміру.

Середній клас розглядається як ключова опора стабільного розвитку держави, оскільки він формує прошарок економічно незалежних громадян, здатних до самоорганізації, саморозвитку та творчої реалізації. Саме цей клас забезпечує соціальну рівновагу, сприяє формуванню громадянської відповідальності та підтримує сталі економічні процеси [7].

У державах із розвиненими ринковими відносинами – таких як США, Японія, Німеччина, Велика Британія чи Франція – чисельність середнього класу сягає 60–70% населення. Його приналежність визначається за низкою соціально–економічних критеріїв: наявністю стабільної та добре оплачуваної роботи, можливістю здобуття вищої освіти для дітей, а також володінням рухомим і нерухомим майном.

У структурі середнього класу зазвичай виокремлюють три рівні – нижній, середній і верхній, що відрізняються за рівнем доходів, освіти та культурного

капіталу. Крім об'єктивних чинників, суттєве значення має і суб'єктивна самоідентифікація – відчуття особистої належності до соціальної групи, яка веде гідний, стабільний спосіб життя навіть за відносно скромних доходів.

Середній клас відіграє центральну роль у забезпеченні демократичного устрою та стійкого розвитку суспільства. На думку українського дослідника А. Дуди, із економічного боку сильний середній клас є стабільною податковою базою та надійним споживачем із високою купівельною спроможністю, а із соціального боку – чинником зниження навантаження на державний сектор, оскільки здатний самостійно фінансувати освітні, медичні та соціальні послуги [8, с. 30].

Досвід країн Західної Європи, США та Азії свідчить, що розвиток середнього класу є водночас і наслідком, і рушійною силою соціально–економічного поступу. З одного боку, його формування потребує сприятливих умов економічного зростання, а з іншого – сам середній клас генерує стабільність, інноваційність і зростання добробуту.

Вплив середнього класу на розвиток держави реалізується через виконання ним кількох базових функцій (рис. 1.1).

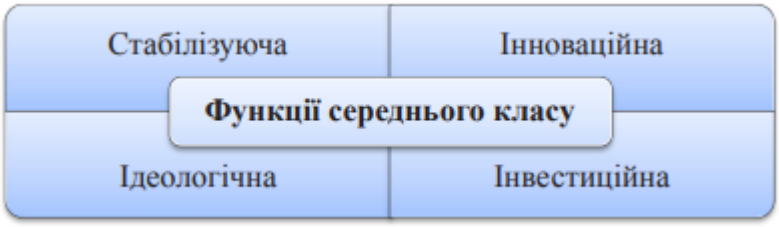

Рисунок 1.1 – Функції середнього класу

Найважливішою є стабілізуюча функція, адже саме середній клас виступає гарантом суспільної рівноваги. Його представники підтримують демократичні інститути, виступають за політичну стабільність і поступові реформи. Слабкість цього прошарку, навпаки, породжує соціальну напруженість і створює умови для появи авторитарних чи радикальних тенденцій.

Середній клас є джерелом інноваційного потенціалу. Його представники, маючи достатній освітній рівень і професійні навички, активно впроваджують

нові технології, модернізують виробництво та сприяють підвищенню ефективності економіки. Наявність чисельного середнього класу створює передумови для сталого розвитку через нагромадження знань, розвиток людського капіталу та зростання продуктивності праці.

Ідеологічна функція полягає у формуванні системи духовних і соціальних цінностей суспільства. Представники середнього класу виступають носіями культурних норм, моделей поведінки та моральних орієнтирів. Вони сприяють поширенню освітніх стандартів, розвитку національної культури та підтримці громадянських ініціатив. Середній клас виступає своєрідним культурним інтегратором, що об'єднує різні верстви суспільства.

З економічної точки зору середній клас є головним джерелом внутрішніх інвестицій і формування бюджетних доходів. Саме ця соціальна група є основним платником податків, інвестором у сферу освіти, науки, культури й охорони здоров'я [9]. Її представники відзначаються високим рівнем економічної активності та підприємницької ініціативи, що забезпечує стабільне функціонування національної економіки.

Середній клас є не лише споживачем, але й активним суб'єктом економічних відносин. Його економічні інтереси включають (рис. 1.2):

– збереження соціального статусу (через підвищення кваліфікації, освіти, доходів);

– формування та розвиток власності (через підприємництво, інвестиції, інноваційну діяльність);

– самореалізацію та саморозвиток (через професійне зростання, участь у суспільних процесах).

Прагнення до стабільного соціально–економічного середовища пояснюється тим, що середній клас має накопичені ресурси, власність і освітній потенціал, які він прагне зберегти та примножити. Саме тому ця верства виступає основним прихильником стабільності, поступового реформування та інституційної зрілості суспільства.

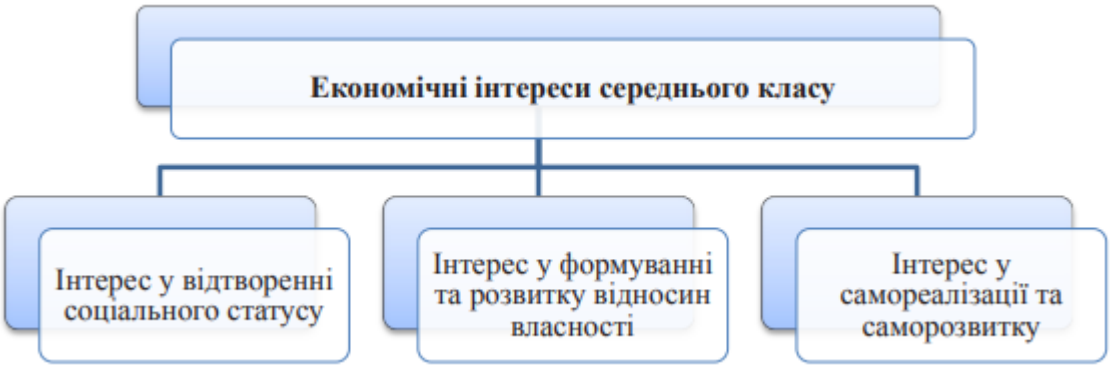

Рисунок 1.2 – Економічні інтереси середнього класу

Між системою економічних інтересів середнього класу та стабільністю соціально–економічного розвитку існує тісний взаємозв'язок. Розвинений середній клас забезпечує стійкість суспільства, підтримує демократичні цінності, сприяє інноваціям та є гарантом національної безпеки.

У сучасних розвинених країнах середній клас є найчисленнішою і найстабільнішою соціальною групою. Його основу становлять не лише представники приватного сектору, а й працівники державних інституцій, сфери освіти, охорони здоров'я, культури та соціального обслуговування [10].

Особливістю таких країн є розгалужена система соціального захисту, яка забезпечує високий рівень життя навіть для так званих «вразливих верств населення». Пенсіонери, особи з інвалідністю, багатодітні родини чи самотні батьки завдяки державним програмам соціальної підтримки також можуть бути віднесені до середнього класу за рівнем доходів і якістю життя.

Це свідчить про те, що належність до середнього класу в сучасному світі визначається не лише доходом, а й доступом до суспільних благ — освіти, медицини, житла, культурних ресурсів. У країнах із розвиненою соціальною політикою середній клас стає носієм не лише економічних, а й гуманістичних цінностей, виступає гарантом суспільної рівноваги та стабільності.

Досвід країн Європи, США та Азії переконливо доводить, що саме чисельний і активний середній клас є основою громадянського суспільства, фундаментом ринкової економіки та рушійною силою інноваційного розвитку. Формування цього прошарку в Україні є необхідною передумовою для

модернізації економіки, підвищення конкурентоспроможності та забезпечення сталого розвитку держави [11].

Поняття «середній клас» зазнало глибокої еволюції – від соціальної групи власників і ремісників до носіїв інтелектуальної власності, менеджерів, фахівців і представників креативних професій.

На етапі індустріального розвитку середній клас виконував роль посередника між робітничим і підприємницьким класами. У постіндустріальну добу він став основною рушійною силою інноваційного та інформаційного прогресу.

Сьогодні середній клас визначає не лише економічні параметри суспільства, але й ціннісно–моральні орієнтири, рівень демократії, соціальної справедливості та культурного розвитку.

Таким чином, його еволюція є відображенням загальної динаміки людської цивілізації – переходу від матеріальної власності до панування знань, від ієрархії до партнерства, від соціальної нерівності до прагнення гармонійного розвитку кожної особистості.

1.2 Критерії віднесення населення до середнього класу

Проблематика визначення сутності та меж середнього класу посідає важливе місце у соціально–економічних дослідженнях, оскільки цей прошарок суспільства є основою його стабільності, рушієм інноваційного розвитку та носієм модернізаційних цінностей. Проте наукова спільнота не має єдиного підходу до трактування поняття «середній клас». Це поняття може охоплювати економічні, соціальні, культурні та навіть психологічні характеристики.

Серед ключових питань, що постають у дослідженні феномену середнього класу, є такі: чи відображає статус «середнього класу» насамперед рівень матеріальних ресурсів – дохід і накопичене багатство, – чи він радше визначається професійним статусом та рівнем освіти? А можливо, середній клас – це передусім стан свідомості, система цінностей, тип поведінки або

специфічні культурні орієнтири? Відповідь на ці питання формує основу сучасних соціально–економічних концепцій стратифікації суспільства [12].

Науковці різних галузей підходять до цього питання з різних позицій. Соціологи зазвичай акцентують на професійному статусі та освіті; економісти – на рівні доходів і накопиченого багатства; філософи та антропологи – на культурних цінностях, соціальній владі та самоідентифікації. Жоден із підходів не може вважатися універсальним, адже кожен із них виокремлює різні соціальні групи, що впливає на розуміння тенденцій розвитку, викликів та можливостей середнього класу.

Узагальнюючи, можна виокремити три основні підходи до визначення середнього класу:

– економічний підхід – ґрунтується на рівні доходів, багатстві та матеріальній забезпеченості.

– соціально–професійний підхід – базується на рівні освіти, професійному статусі, кваліфікації.

– культурно–поведінковий підхід – враховує систему цінностей, стиль життя, поведінкові норми та самоідентифікацію.

Хоча ці три підходи тісно взаємопов’язані, важливо усвідомлювати, який саме критерій використовується для наукового аналізу або розробки політики, адже результати можуть суттєво відрізнятися. Процес визначення належності індивіда до середнього класу ґрунтується на сукупності ідентифікаційних критеріїв, що відображають як об’єктивні, так і суб’єктивні характеристики соціально–економічного статусу.

Формування середнього класу відбувається в умовах глибокої соціально–економічної трансформації, що супроводжується істотною диференціацією доходів населення, зростанням кількості малозабезпечених громадян і посиленням соціального розшарування, що і визначає критерії віднесення населення до зазначеної категорії (рис. 1.3).

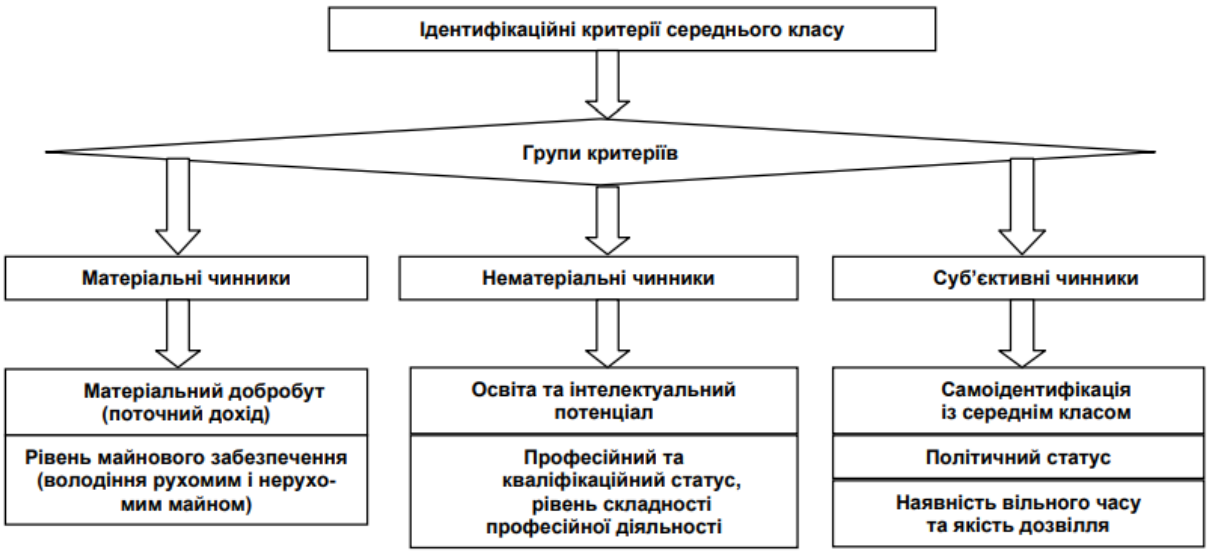

Рисунок 1.3 – Критерії ідентифікації середнього класу

Джерело: [14]

На розробленій схемі (рис. 1.3) подано найбільш поширені критерії оцінювання середнього класу, які згруповано за основними класифікаційними ознаками – економічними, соціальними, професійними та культурними. Такий підхід дає змогу систематизувати різноманітні прояви соціальної стратифікації та виокремити ключові фактори, які впливають на формування цього прошарку.

Найпоширенішим методом визначення меж середнього класу є економічний, що базується на рівні доходу або майнових ресурсів. Економісти обирають цей підхід насамперед через наявність достовірних статистичних даних та високу кореляцію доходу з іншими характеристиками добробуту – рівнем освіти, споживчими можливостями, фінансовою стабільністю.

Серед індикаторів, що використовуються для окреслення меж середнього класу, можна виділити чотири основні методи [14]:

– відстань від медіанного доходу – визначення середнього класу як домогосподарств із доходами у межах, наприклад, 75–125% від медіанного значення.

– положення у розподілі доходів – визначення середнього класу через певні квінтилі чи перцентилі доходів (наприклад, другий–четвертий квінтиль).

– відстань від межі бідності – визначення середнього класу як групи, чий дохід перевищує 150–300% офіційного рівня бідності.

– абсолютна купівельна спроможність – фіксування меж середнього класу за певним рівнем споживання у доларовому еквіваленті з урахуванням паритету купівельної спроможності.

Кожен із підходів має свої переваги та обмеження. Наприклад, метод «від медіани» дозволяє адаптувати оцінку до національного рівня доходів, тоді як підхід «від межі бідності» підкреслює соціальний аспект – ступінь економічної безпеки. Однак варто враховувати, що навіть при використанні тих самих критеріїв межі середнього класу можуть відрізнятися залежно від структури населення, податкової політики чи рівня інфляції.

Крім доходів, у дослідженнях все частіше враховується рівень накопиченого багатства (net worth), який відображає довгострокову фінансову стійкість домогосподарства. Наявність власного житла, заощаджень, інвестицій або пенсійних активів є ознаками економічної стабільності, характерної для середнього класу. Проте значна частина таких активів може бути обтяжена борговими зобов'язаннями (наприклад, іпотекою), що вказує на подвійний характер матеріального становища цієї групи.

Соціологічні дослідження засвідчують, що середній клас часто визначається не лише матеріальними показниками, а й рівнем освіти та зайнятості. Професійна діяльність виступає одним із найважливіших маркерів соціального статусу, адже саме професія поєднує рівень кваліфікації, престиж та доступ до матеріальних благ [15].

Згідно з європейськими підходами, що ґрунтуються на класифікації Голдторпа, до середнього класу зазвичай відносять працівників, зайнятих у сфері управління, освіти, науки, охорони здоров'я, а також кваліфікованих технічних спеціалістів. На відміну від робітничого класу, ці особи мають вищий рівень автономії у праці, перспективи професійного зростання та соціальні гарантії.

Іншим важливим показником є рівень освіти, який тісно корелює з можливостями працевлаштування та рівнем доходу. Володіння вищою освітою

(зокрема ступенем бакалавра або магістра) традиційно вважається умовою належності до середнього класу. Освіта не лише відкриває доступ до більш оплачуваної праці, а й формує культурні цінності, спосіб мислення та поведінкові моделі, властиві середньому прошарку суспільства.

Водночас важливо враховувати, що вартість освітніх кваліфікацій змінюється з часом. Якщо раніше диплом університету гарантував приналежність до середнього класу, то сьогодні він є радше мінімальною умовою для досягнення економічної стабільності. Крім того, значення має і спеціалізація: наприклад, доходи випускників технічних або фінансових спеціальностей істотно вищі, ніж у гуманітаріїв, що також впливає на соціальну стратифікацію.

Третій підхід до розуміння середнього класу спирається на культурні та психологічні чинники. У цьому випадку ключовими стають не лише економічні ресурси чи дипломи, а система цінностей, стиль життя, норми поведінки, тип споживання та самоідентифікація. Представники середнього класу зазвичай характеризуються орієнтацією на самореалізацію, стабільність, накопичення, розвиток власних і професійних компетенцій.

Дослідники зазначають, що середній клас вирізняється специфічним «менталітетом досягнення» – схильністю планувати майбутнє, раціонально розпоряджатися ресурсами, інвестувати у власну освіту та добробут дітей. Культурні вподобання – участь у мистецьких заходах, подорожі, здоровий спосіб життя – також відображають належність до цієї соціальної групи.

Важливою складовою є самоідентифікація: у багатьох опитуваннях значна частина респондентів вважає себе представниками середнього класу, навіть якщо їхні доходи є нижчими від статистично визначених меж. Це свідчить про символічний характер цього поняття – воно пов’язане не лише з економічними можливостями, а й із відчуттям соціальної гідності та стабільності.

Окремі автори звертають увагу на расові та етнокультурні аспекти сприйняття середнього класу. У Сполучених Штатах, наприклад, тривалий час поняття «middle class» мало неявне расове забарвлення, асоціюючись передусім із білим населенням. Однак сучасні тенденції свідчать про поступове

розширення соціальної бази середнього класу за рахунок етнічних меншин та мігрантів [15].

Варто зазначити, що універсальної системи оцінки середнього класу не існує. У кожній країні, залежно від рівня економічного розвитку, структури ринку праці та історичних передумов, вагомість окремих критеріїв змінюється. Так, у державах із високим рівнем добробуту основну роль відіграють професійний статус, стабільність доходів і соціальні гарантії, тоді як у країнах із перехідною економікою ключовими можуть бути майновий стан і можливість підтримувати прийнятний рівень споживання [16].

Серед базових критеріїв ідентифікації середнього класу найчастіше виокремлюють рівень матеріального забезпечення, володіння житлом і засобами довготривалого користування, а також професійну належність до кваліфікованих груп зайнятих. Водночас допоміжні показники, такі як рівень освіти, самоідентифікація із середнім класом, структура дозвілля, участь у громадському житті та коло соціальних контактів, відображають культурно–поведінкові особливості цієї верстви. Саме комбінація матеріальних, професійних і ціннісно–поведінкових характеристик дає змогу сформувати цілісне уявлення про середній клас як соціальну категорію [17].

Ідентифікація середнього класу є багатовимірним процесом, який потребує врахування як кількісних економічних показників, так і якісних характеристик життєвого стилю, соціальної активності та самооцінки. Лише інтегрований підхід до оцінювання цих критеріїв дозволяє отримати адекватну картину соціальної структури суспільства та визначити реальні масштаби середнього класу в національній економіці.Застосування окремих кількісних або якісних показників для визначення середнього класу не можна вважати універсальним, оскільки кожен із них має свої обмеження. Це особливо помітно у випадку з середнім класом, формування якого відбувається за специфічних соціально–економічних обставин. Так, критерій середньомісячного поточного доходу не враховує низку важливих чинників: нерівномірний розподіл накопиченого раніше капіталу, наявність «тіньових» доходів, регіональні відмінності цін на

товари та послуги, різні потреби міського і сільського населення, а також відмінності у вартості житлово–комунальних послуг.

Накопичений у попередні періоди капітал – спадщина, заощадження, виграші або інвестиційні активи – не відображається в показнику поточного доходу, що спотворює реальне уявлення про добробут індивіда. Відповідно до міжчасових теорій споживання І. Фішера, рівень споживання індивіда формується не лише під впливом поточного доходу, а й ураховує дохід протягом усього життєвого циклу. Аналогічно, гіпотеза життєвого циклу Ф. Модильяні доводить, що обсяг споживання визначається поєднанням поточного доходу та накопиченого майна. Подібно до цього, М. Фрідман у гіпотезі постійного доходу наголошував, що споживча поведінка залежить від стабільної складової доходу, яку особа здатна підтримувати протягом життя, та від тимчасових доходів, що мають випадковий характер.

Визначення середнього класу за рівнем поточного доходу є проблематичним ще й через високий рівень тінізації економіки. Значна частка доходів населення не фіксується офіційною статистикою, а додаткова прихована зайнятість часто не має зв’язку з основною професією чи кваліфікацією працівників. Такі доходи мають несталий характер і не можуть розглядатися як сталий критерій добробуту.

Не менш суперечливим є і майновий критерій. Формально володіння житлом, землею, транспортними засобами або іншою нерухомістю може свідчити про належність до середнього класу, однак цей підхід не враховує витрат на утримання майна, його реальну прибутковість та обмежені можливості більшості українців щодо покращення житлових умов. Володіння окремими предметами довготривалого користування (телевізорами, холодильниками, мобільними телефонами) не може бути ознакою середнього класу, адже ці речі поширені серед усіх соціальних груп.

Високий рівень освіти і професійної підготовки традиційно вважається однією з ключових характеристик середнього класу в розвинених країнах. Проте цей зв’язок між освітою та рівнем життя є ослабленим: наявність диплома не

гарантує працевлаштування за фахом або отримання відповідної матеріальної винагороди. Сфери освіти, культури чи охорони здоров'я демонструють найнижчі показники заробітної плати, що унеможливлює формування численного середнього класу на основі освіченої частини населення.

Політична активність середнього класу залишається обмеженою. Він не виступає вагомою електоральною силою, не впливає безпосередньо на ухвалення рішень і не є реальним гарантом політичних свобод. Попри декларовані політичними партіями наміри сприяти формуванню потужного середнього класу, ці ініціативи зазвичай втрачають актуальність після завершення виборчих кампаній.

Критерій самоідентифікації також має свої обмеження. Більшість українців прагнуть зараховувати себе до середнього класу, проте це часто не відповідає їхньому реальному матеріальному становищу. Така розбіжність пояснюється недостатньою поінформованістю щодо реальних параметрів, які визначають належність до цього соціального прошарку.

Додатковим показником активного середнього класу може бути наявність вільного часу, який не витрачається на забезпечення базових потреб і дозволяє брати участь у громадському житті. В українських реаліях цей критерій практично не реалізується, адже більшість громадян вимушені поєднувати кілька видів діяльності або працювати неофіційно, що зменшує можливість для культурного й соціального саморозвитку.

Особливістю українського середнього класу є те, що він сформувався не на основі розвинутого виробництва, а як результат приватизаційних процесів і перерозподілу ресурсів. Його основу становлять керівники великих і середніх підприємств, топ–менеджери транснаціональних корпорацій та представники державної служби. Така структура свідчить про незавершеність процесу соціально–економічної трансформації та нестабільність критеріїв віднесення до середнього класу.

Серед основних ідентифікаційних критеріїв виділяють:

– матеріальні показники (дохід, володіння рухомим і нерухомим майном);

– нематеріальні фактори (освіта, професійна кваліфікація, соціальний статус);

– суб’єктивні характеристики (самоідентифікація, стиль життя, якість дозвілля).

Однак застосування цих критеріїв до українських реалій має обмеження. Наприклад, середній рівень доходів не враховує тіньову зайнятість, відмінності у вартості життя між регіонами, а також наявність заощаджень, отриманих у попередні періоди. Критерій майнового забезпечення також не є універсальним, адже володіння певними товарами (телевізор, холодильник, мобільний телефон) стало масовим явищем і не відображає реального добробуту.

Ще одним показником є рівень освіти. Хоча в Україні кількість громадян із вищою освітою зростає, зв’язок між освітою, професією та доходом залишається розірваним, що ускладнює віднесення цих осіб до середнього класу. Аналогічна ситуація спостерігається і з політичною активністю: середній клас поки не є домінантною силою у формуванні державної політики.

Отже, поняття середнього класу є багатовимірним і неоднорідним. Жоден із наявних критеріїв не дає змоги точно ідентифікувати його межі. Для створення реального, а не декларативного середнього класу необхідна послідовна державна політика, орієнтована не лише на досягнення макроекономічних показників, а передусім — на розвиток людського та інтелектуального потенціалу. Успішне становлення середнього класу можливе лише за умов економічної стабілізації, ефективних реформ і повернення до його складу освіченої інтелігенції, яка в розвинених державах традиційно становить ядро цього соціального прошарку.

1.3 Роль середнього класу у стабільності та розвитку суспільства

Середній клас є одним із ключових елементів соціальної структури, який виконує важливу стабілізуючу функцію у розвитку будь–якої держави. У

науковій літературі переважає думка, що саме його наявність виступає показником соціально–економічної збалансованості суспільства, тоді як відсутність чи слабкість цього прошарку є свідченням структурних дисбалансів і потенційних ризиків соціальної напруги.

Середній клас забезпечує взаємозв'язок між нижчими та вищими верствами, зменшує соціальну поляризацію та виступає носієм модернізаційних процесів. Його економічна самостійність, професійна компетентність і освіченість формують основу для сталого розвитку, ліберальних реформ і демократичної трансформації суспільства. Розвинений середній клас підтримує інститути громадянського суспільства, сприяє зміцненню політичної культури та формуванню центристських політичних орієнтацій. Середній клас посідає важливе місце в системі сучасних суспільно–географічних досліджень. Він виступає ключовою складовою соціальної структури, що визначає просторову мобільність населення, особливості розподілу ресурсів і тенденції соціально–економічного розвитку. Як рушійна сила економічного зростання та чинник суспільної стабільності, середній клас сприяє зміцненню місцевих спільнот, формує сталий попит на товари й послуги, а також впливає на формування політичного порядку денного.

На сучасному етапі розвитку суспільства середній клас виконує функцію інтегратора соціальних цінностей. Він формує культуру праці, етичні стандарти споживання, нові моделі поведінки та міжособистісних відносин [18].

Значна частина представників цього прошарку характеризується орієнтацією на самореалізацію, безперервну освіту, професійний розвиток і творчість. Саме ці риси сприяють поширенню інновацій, розвитку підприємництва та зміцненню громадянського суспільства.

У добу глобалізації середній клас стає основним суб'єктом соціальної модернізації. Його інтелектуальний і культурний потенціал сприяє інтеграції національних економік у світову систему, водночас зберігаючи соціальну стабільність і культурну самобутність.

У сучасних соціально–економічних умовах формування середнього класу є ключовим чинником стабільності суспільства та стійкого розвитку національної економіки. Цей прошарок населення не лише виступає основним джерелом економічних ресурсів через податкові надходження, але й формує суспільні цінності, підтримує демократичні інститути та сприяє розвитку громадянського суспільства.

Середній клас поєднує економічну активність, політичну відповідальність і соціальну стабільність, створюючи своєрідний «каркас» державної системи. Він забезпечує баланс між інтересами багатих і малозабезпечених верств, стимулює виробництво, формує попит і підтримує інноваційну активність (рис.1.4).

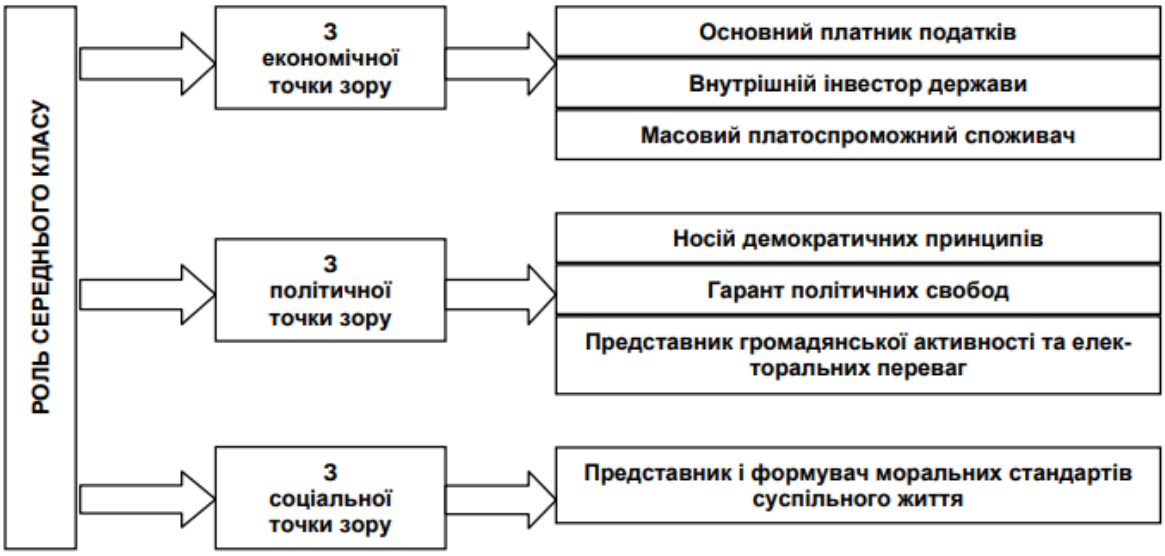

Рисунок 1.4 – Соціально–економічна та політична роль середнього класу

Джерело: [18]

Однією з головних характеристик середнього класу є його роль ключового економічного донора держави. Саме ця соціальна група забезпечує більшу частину податкових надходжень, які становлять основу фінансової стабільності держави та місцевого самоврядування. Представники середнього класу сплачують прибуткові, майнові та непрямі податки, що дозволяє фінансувати

суспільно важливі сфери – освіту, науку, охорону здоров'я, культуру та інфраструктуру [19].

Завдяки високому рівню фінансової дисципліни, середній клас формує економічну основу соціальної політики держави, зокрема фінансування соціальних трансфертів і пенсійних програм. Ця група виступає головним спонсором державних і місцевих бюджетів, створюючи підґрунтя для стабільного функціонування державних інститутів.

Крім того, середній клас є внутрішнім інвестором, який активно бере участь у формуванні фінансового ринку. Його представники інвестують кошти у державні цінні папери, страхові та пенсійні фонди, інвестиційні компанії та взаємні фонди. З одного боку, це підтримує ліквідність національного фінансового ринку, з іншого – забезпечує громадянам стабільні додаткові доходи.

Завдяки нагромадженню капіталу середній клас формує інвестиційний потенціал країни, що є стратегічною умовою економічного зростання. Його заощадження стають джерелом фінансування розвитку інфраструктури, модернізації підприємств, технологічних інновацій та малого бізнесу.

Отже, формування середнього класу має комплексний характер і вимагає створення сприятливих політичних та економічних умов. Необхідною є державна стратегія підтримки, спрямована на розвиток людського потенціалу, освіти, інноваційного підприємництва та соціальної мобільності. Реальний, а не декларативний середній клас стане ключовим чинником стабільності, демократії та сталого розвитку країни.

Маючи достатній рівень доходів, середній клас виступає головним споживачем товарів і послуг. Саме його економічна активність визначає масштаби внутрішнього ринку, формуючи масовий платоспроможний попит, який стимулює розвиток виробництва.

На відміну від багатих верств населення, які є нечисленними, середній клас має широку соціальну базу, тому саме він забезпечує стійкий і передбачуваний попит. У той час як бідні верстви обмежуються задоволенням базових потреб,

середній клас споживає товари підвищеної якості, послуги освіти, туризму, культури, страхування та інвестиційні продукти.

Поведінка середнього класу на ринку є найбільш раціональною, оскільки його представники орієнтуються на ефективність витрат, стабільність та довгострокову перспективу. Такий підхід створює умови для прогнозованого розвитку бізнесу, формування конкурентних ринків і стабільного економічного зростання.

Масовий попит, який генерує середній клас, є основою масового виробництва, що, у свою чергу, стимулює зайнятість, підвищення продуктивності праці та зростання добробуту населення. Таким чином, розвиток середнього класу прямо корелює з розширенням внутрішнього ринку та забезпеченням сталого економічного розвитку.

Політична стабільність будь–якої держави значною мірою залежить від наявності потужного середнього класу. Саме ця група громадян є основним носієм демократичних цінностей і гарантом політичних свобод. Вона сприяє розвитку громадянського суспільства, бере активну участь у виборчому процесі, діяльності партій, профспілок і громадських об’єднань.

Середній клас схильний до компромісів і толерантності, тому саме він формує соціально–політичний консенсус, необхідний для стабільного функціонування демократії. За відсутності цього прошарку суспільство стає вразливим до авторитарних тенденцій і політичної поляризації.

Представники середнього класу здатні впливати на формування політичного порядку денного, оскільки володіють достатнім рівнем освіти, критичного мислення та громадянської свідомості. Вони підтримують принципи верховенства права, прозорості влади та соціальної справедливості. Саме тому в країнах із розвинутим середнім класом демократія має стабільний характер, а політичні конфлікти розв’язуються мирним шляхом.

З соціальної точки зору середній клас є моральним і культурним орієнтиром суспільства. Він формує етичні стандарти поведінки, визначає

суспільні норми взаємодії, стимулює розвиток освіти, культури, охорони здоров'я.

Наявність стабільного середнього класу є показником збалансованості соціальної структури суспільства. Там, де він переважає, знижується рівень соціальної напруги, зменшується розрив між бідними й багатими, забезпечується мобільність та інтеграція різних соціальних груп.

Представники цього прошарку активно підтримують інновації, екологічні ініціативи, волонтерський рух, сприяючи формуванню соціального капіталу. Саме середній клас є головним споживачем якісних освітніх послуг і медичного забезпечення, що стимулює їхній розвиток і підвищення стандартів життя загалом.

Середній клас є фундаментальною складовою сталого розвитку держави. Він виконує роль основного платника податків, інвестора, споживача і носія демократичних цінностей. Його економічна активність забезпечує наповнення бюджету, соціальна позиція – моральну єдність суспільства, а політична участь – стабільність і розвиток демократичних інститутів.

Формування потужного середнього класу в Україні є передумовою не лише економічного зростання, а й зміцнення демократичної державності та соціальної згуртованості. Тільки за умов активної державної підтримки цієї соціальної групи можна забезпечити стабільність, інноваційний розвиток і високий рівень добробуту громадян.

Основними характеристиками середнього класу виступають економічна незалежність, орієнтація на працю та досягнення, освіченість, прагнення до самореалізації та стабільності. Саме ці риси зумовлюють його консервативно–центричну соціальну позицію, спрямовану на збереження існуючого порядку й поступовий розвиток без радикальних потрясінь. Таким чином, середній клас виконує функцію соціального буфера, знижуючи конфліктність між крайніми соціальними групами.

В умовах глибокої соціальної нерівності та домінування маргіналізованих верств суспільство схильне до радикалізації політичних настроїв, що часто

призводить до виникнення авторитарних тенденцій. Натомість розвиток середнього класу створює підґрунтя для стабільності, адже забезпечує зростання добробуту, розширення кола соціально активних громадян і посилення економічної участі населення.

Український контекст формування середнього класу має свої особливості. Внаслідок історичних подій – революцій, воєн, колективізації, політичних криз – ця верства зазнавала неодноразового знищення або ослаблення. У період незалежності процес її становлення відбувався під впливом суперечливих економічних реформ, високого податкового навантаження та відсутності належної державної підтримки малого й середнього бізнесу. Сьогодні середній клас України залишається малочисельним і вразливим до економічних коливань, хоча саме від нього залежить стабільність і поступ країни.

Досвід розвинених держав демонструє, що міцний середній клас є запорукою сталого розвитку. Саме він формує податкову базу, забезпечує споживчий попит, створює робочі місця через підприємництво та підтримує баланс між економічною ефективністю й соціальною справедливістю. Розвинений середній клас є також носієм цінностей демократії, толерантності, громадянської відповідальності, що сприяє зміцненню політичної стабільності.

Водночас український середній клас ще не виконує повною мірою свої стабілізуючі функції. Йому бракує економічної автономії, політичної організованості та чіткої ідентичності. Значна частина населення, яка за рівнем освіти чи професійною приналежністю може бути віднесена до середнього класу, за доходами фактично перебуває ближче до нижчих верств. Це свідчить про наявність потенціалу для розширення середнього класу за умови створення сприятливих інституційних умов – підтримки підприємництва, зниження податкового тиску, гарантій прав власності та доступу до якісної освіти.

Соціальна роль середнього класу багатовимірна. З одного боку, він виконує економічну функцію, забезпечуючи виробництво, споживання та сплату податків. З іншого – культурну, формуючи стандарти життя, трудову етику та громадянські цінності. Політично середній клас схильний підтримувати

центристські сили, стабільні інститути влади та ліберально–демократичний розвиток.

Отже, можна стверджувати, що середній клас є не лише соціальною групою, а й важливим чинником системної рівноваги суспільства. Його зміцнення сприяє зниженню соціальної напруги, забезпечує сталість політичного режиму та формує умови для сталого розвитку. У перспективі саме розвиток середнього класу може стати головною передумовою модернізації українського суспільства, його демократизації та економічної стабільності.

Висновки до розділу 1

Середній клас є ключовим елементом соціально–економічної структури суспільства, що забезпечує стабільність, розвиток і збалансованість економічних процесів. Його сутність полягає у поєднанні матеріального добробуту, високого рівня освіти, професійної компетентності та активної громадянської позиції. У сучасних умовах середній клас стає носієм інтелектуального капіталу, інноваційного потенціалу та основою сталого економічного зростання.

Формування потужного середнього класу є стратегічною метою соціально–економічного розвитку. Цей прошарок може стати рушієм модернізації економіки, розвитку громадянського суспільства й утвердження демократичних цінностей. Зміцнення середнього класу сприятиме зменшенню соціальної нерівності, підвищенню інвестиційної активності та забезпеченню стабільності держави.

Середній клас є багатовимірним соціально–економічним феноменом, що поєднує матеріальні, освітньо–професійні та культурно–поведінкові ознаки. Жоден із підходів – економічний, професійний чи культурний – не може повністю пояснити його природу, але лише їх комплексний розгляд дозволяє зрозуміти роль цього прошарку у сучасному суспільстві.

Визначення меж середнього класу має не лише академічне, а й практичне значення: від нього залежать соціальна політика, податкова система, освіта,

зайнятість і, зрештою, стабільність суспільства. Саме середній клас формує соціальну основу демократії, спонукає до розвитку людського потенціалу та забезпечує динамічну рівновагу між різними соціальними групами.

Середній клас є основою соціально–економічної стабільності, оскільки формує внутрішній попит, підтримує бюджет через сплату податків і сприяє розвитку підприємництва. Він забезпечує баланс між різними соціальними групами, зменшуючи рівень напруженості та соціальної поляризації. Крім того, саме середній клас стимулює інноваційність та підвищення продуктивності праці.

У політичному та культурному вимірах середній клас виступає носієм демократичних цінностей, правової культури та активної громадянської позиції. Для України його розвиток є передумовою економічного зростання, стабільності політичної системи й поступу до європейських стандартів добробуту. Підтримка середнього класу має стати стратегічним напрямом державної політики.

2 АНАЛІЗ РОЗВИТКУ В КРАЇНАХ СХОДУ ТА ЄС

2.1 Історичні передумови та соціально–економічні чинники розвитку середнього класу в ЄС

Процес становлення середнього класу в зарубіжних країнах мав тривалий і неоднорідний характер, зумовлений історичними, економічними та регіональними особливостями розвитку суспільства. На різних етапах історії основними детермінантами його формування виступали:

– урбанізація та розвиток торгівлі – зростання міських центрів і поширення ремісничого виробництва сприяли виокремленню соціальної групи заможних міщан і купців;

– розвиток міжнародної торгівлі та колоніалізм – посилення економічної активності в метрополіях забезпечило зростання прошарку торговців і підприємців;

– промислова революція XVIII ст. – перехід від аграрної до індустріальної економіки створив умови для розширення міського населення, розвитку промисловості та комерції, що забезпечило підвищення соціального статусу кваліфікованих працівників, інженерів і підприємців;

– епоха Просвітництва та ліберальні ідеї XVII–XVIII ст. – поширення освіти та концепції рівних економічних можливостей сприяли утвердженню нової суспільної етики, орієнтованої на самореалізацію особистості;

– робітничі рухи та соціальні реформи XIX–XX ст. – поліпшення умов праці, розширення доступу до освіти та створення систем соціального захисту підвищили рівень соціальної мобільності та дали змогу збільшити частку середнього класу;

– економічне зростання після Другої світової війни – реалізація державних програм соціального захисту, адаптації ветеранів і стимулювання споживчого попиту сприяли стабілізації економіки та розширенню прошарку середнього класу;

– технологічний прогрес і глобалізація кінця XX – початку XXI ст. – поширення цифрових технологій, розвиток економіки знань і нових професійних сфер (інформаційні технології, фінанси, медицина, освіта) створили умови для подальшого зростання середнього класу у світовому масштабі [20].

Визначальним чинником еволюції середнього класу в усі історичні епохи залишалося поширення освіти, що виступало основою соціальної мобільності та економічного піднесення населення. Саме освіта забезпечувала розширення економічних можливостей і сприяла формуванню культури самозабезпечення.

На європейському континенті формування середнього класу тісно пов'язане з післявоєнним розвитком демократичних інституцій, утвердженням моделей держав загального добробуту (скандинавської, англосаксонської, німецької) та переходом до постіндустріального суспільства. Як зазначають дослідники, становлення середнього класу в країнах Західної Європи мало системний характер і відбувалося на тлі тривалого економічного зростання, підвищення життєвого рівня населення, зростання ролі освіти та закріплення у свідомості базових цінностей середнього класу – індивідуальної відповідальності, раціональності та підприємливості [21]. Політика соціальної держави (welfare state) була орієнтована саме на створення сприятливих умов для середнього класу – розвиток малого й середнього бізнесу, підтримку зайнятості, освіти та фінансової самостійності громадян.

Одним із важливих факторів розширення середнього класу в європейських країнах у 1980–1990–х роках стало зростання участі жінок у ринку праці, що підвищило рівень сімейних доходів і посилило економічну незалежність домогосподарств [22].

У XXI ст. середній клас Європи зіштовхнувся з новими соціально–економічними викликами, серед яких – глобальна фінансово–економічна криза 2008 р., пандемія COVID–19 та повномасштабна російсько–українська війна. Ці події по–різному вплинули на структуру й чисельність середнього класу. Якщо Велика рецесія спричинила значне скорочення середнього прошарку, то під час пандемії завдяки ефективним державним антикризовим заходам – підтримці

зайнятості, розширенню соціальних виплат – негативні наслідки вдалося пом’якшити. За даними Європейського фонду фінансової стабільності, у 2019–2020 рр. зменшення частки середнього класу не перевищило 1% у більшості країн, тоді як у 2008–2013 рр. воно сягало понад 5% [23, с. 67].

У середньому частка середнього класу в країнах ЄС становить від 51% до 75% населення, причому найвищі показники спостерігаються у скандинавських і континентальних державах, де діють потужні механізми перерозподілу доходів і зменшення соціальної нерівності. Наприклад, у Фінляндії частка середнього класу після перерозподілу зросла з 35% до 68%, у Франції – з 35% до 52% [23, с. 63–64], що свідчить про значну роль державної політики у зміцненні цього соціального прошарку.

Зростання соціальної нерівності та скорочення чисельності середнього класу стали важливою темою суспільного дискурсу в Європі. Проте поглиблений аналіз останніх п’ятнадцяти років демонструє більш комплексну картину. Сукупна нерівність доходів у межах Європейського Союзу поступово зменшилася завдяки процесу зближення рівнів доходів між державами–членами. Водночас у межах окремих країн ситуація залишалася неоднозначною: у частині з них нерівність зросла, тоді як в інших – знизилася. Щодо середнього класу, то його частка скоротилася майже у двох третинах держав ЄС [24].

Порівняння даних 2007 і 2022 років свідчить, що нерівність доходів у межах окремих країн розвивалася нерівномірно. Збільшення цього показника зафіксовано приблизно у половині держав ЄС – насамперед у Швеції, Данії, Мальті та Болгарії, тоді як у Польщі, Румунії, Португалії та Словаччині спостерігалося зниження. Внаслідок цього відбулося певне вирівнювання позицій країн у межах загальноєвропейської шкали нерівності: Скандинавські держави стали більш диференційованими, тоді як Польща й Румунія – більш рівномірними за розподілом доходів.

Європейські суспільства традиційно вважаються середньокласовими, адже більшість населення належить до групи з доходами між 75% і 200% національного медіанного рівня. У середньому цей прошарок охоплює близько

64% громадян ЄС, тоді як 28,5% належать до групи з низькими доходами, а 7,5% – до високодохідної. Найбільша частка середнього класу зафіксована у Словаччині (понад 75%), а найменша – у Болгарії (приблизно 51%). Ця структура свідчить про високий рівень соціальної згуртованості та кореляцію між часткою середнього класу й рівнем нерівності доходів.

За аналізований період середня частка середнього класу в ЄС залишалася майже незмінною (зниження з 64% до 63,8%), однак у близько двох третинах держав спостерігалося її скорочення. Найпомітніше зменшення цього прошарку відбулося у Швеції, Люксембурзі, Нідерландах, Німеччині, Австрії, Данії, а також у Болгарії, Мальті, Литві, Чехії, Угорщині та Естонії. Натомість зростання середнього класу зафіксовано у Румунії, Польщі, Хорватії, Португалії та Ірландії.

Скорочення середнього класу в більшості країн супроводжувалося переміщенням частини населення до нижчої групи доходів. Водночас відбулося часткове вирівнювання його питомої ваги між державами: у тих країнах, де він традиційно був великим (наприклад, Швеція, Данія, Нідерланди, Чехія), частка середнього класу скоротилася, а там, де вона була меншою (Румунія, Латвія, Португалія), – зросла.

Аналіз динаміки доходів за останні п’ятнадцять років демонструє, що зниження нерівності в межах ЄС зумовлене переважно процесом економічного зближення між країнами–членами, насамперед завдяки швидкому зростанню доходів у державах Центрально–Східної Європи. Проте усередині окремих країн ситуація залишалася суперечливою: у половині з них нерівність збільшилася, а середній клас скоротився у двох третинах.

Загалом можна відзначити певне розмежування за регіональними ознаками. У країнах ЄС–13, зокрема в Польщі, Румунії, Хорватії, Словаччині та Латвії, спостерігалося активне зростання доходів і розширення середнього класу. Натомість у більшості держав ЄС–14 – особливо в скандинавських, а також у Німеччині, Франції, Австрії та Люксембурзі – зафіксовано посилення нерівності та скорочення середнього класу. У країнах Південної Європи (Греція, Іспанія,

Португалія, Італія) зближення рівнів доходів відбувалося повільніше через слабку динаміку економічного зростання.

Таким чином, упродовж останніх півтора десятиліть у Європейському Союзі відбувся процес поступового зближення рівнів доходів між країнами, однак із збереженням внутрішньої соціальної диференціації. Ця тенденція підкреслює необхідність посилення політики соціальної рівності, підтримки середнього класу та збереження його ролі як основи соціальної стабільності європейських суспільств.

Середній клас є фундаментом європейського способу життя, який втілює цінності праці, гідності та справедливості (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Роль среднього класу в економічній стабільності ЄС

Роль середнього класу	**Вплив на економічну стабільність**
Сприяє економічному зростанню	За рахунок споживчого попиту
Сприяє соціальній стабільності	Завдяки підтримці різних соціальних програм
Сприяє фінансовій стабільності	Через податкові надходження
Сприяє політичній стабільності	Через учать у громадському житті

Джерело: [25]

Його існування забезпечує громадянам можливість отримати освіту, реалізовувати професійний потенціал, брати участь у суспільному житті та впливати на розвиток суспільства. Сильний і стабільний середній клас, що складається з людей, які працюють, сплачують податки та роблять внесок у розвиток спільноти, є невід'ємною складовою європейської соціальної моделі, що ґрунтується на ідеях добробуту, соціальної справедливості та рівних можливостей протягом життя.

Ці принципи є сутністю соціально–ринкової економіки та лежать в основі ідеології Європейської народної партії (ЄНП). Середній клас сприяє формуванню освіченого суспільства, розвитку підприємництва, економічному зростанню та соціально–політичній стабільності. Його внесок у розвиток

суспільства має бути належним чином визнаний і підтриманий на всіх рівнях політики. Водночас необхідно забезпечити, щоб представники цього прошарку не залишалися поза увагою незалежно від країни проживання.

Останні десятиліття позначилися низкою кризових явищ, що посилили тиск на середній клас Європи (рис. 3.1).

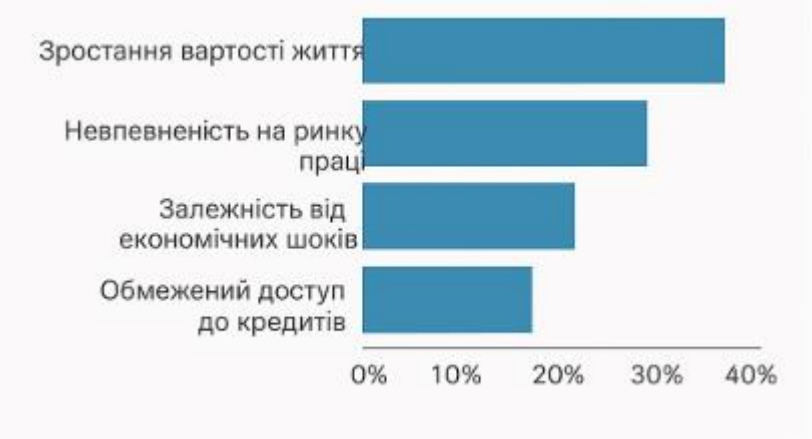

Рисунок 2.1 – Основні виклики середнього класу в Європі після 2020 р.
Джерело: [26]

Зростання вартості життя, подорожчання житла й медичних послуг, інфляція, а також структурні зміни на ринку праці призвели до підвищення соціальної вразливості цього прошарку. Сучасні трудові відносини стали менш стабільними, а навіть кваліфіковані фахівці часто стикаються з труднощами у пошуку стабільної роботи. Молоде покоління зіштовхується з проблемами придбання житла, а багато громадян сумніваються, що їхній рівень життя зростатиме, як у попередні десятиліття [27].

У цих умовах особливої ваги набуває забезпечення справедливої податкової політики та гарантій соціального захисту для середнього класу. Політика держав має бути спрямована на підтримку сімейних доходів, розвиток малого бізнесу та створення умов для сталого економічного зростання. Головним засобом для цього є створення якісних робочих місць з гідною оплатою праці. Саме через зростання зайнятості та розвиток економіки можливо зменшити державну заборгованість, зміцнити соціальні системи та забезпечити стійке добробутне суспільство. Підтримка середнього класу є ключем до

конкурентоспроможності ЄС, а інвестування в людський капітал – основою для досягнення кліматичних цілей і подолання демографічних викликів [28].

Одним із пріоритетів має залишатися завершення формування Єдиного внутрішнього ринку ЄС. Це включає розвиток цифрової економіки, створення рівних умов для малих і середніх підприємств, а також посилення енергетичної інтеграції для зниження вартості ресурсів. Реалізація політики Єдиного цифрового ринку, формування Союзу ринків капіталу та зміцнення Енергетичного союзу сприятимуть зростанню продуктивності, інновацій та конкурентоспроможності. Особливу роль відіграє розвиток стартапів і науково–дослідних компаній, які формують основу добробуту середнього класу.

Європейська інтеграція повинна поєднувати спільні рішення на рівні Союзу з гнучкістю національних, регіональних і місцевих урядів. Поряд із цим держави–члени мають здійснювати структурні реформи, спрямовані на підвищення зайнятості, зміцнення державних фінансів та забезпечення стійкого економічного зростання. Збереження справедливих рівнів оподаткування, особливо податку на доходи, сприятиме зміцненню купівельної спроможності громадян і підвищенню конкурентоспроможності європейських економік.

Геополітичні виклики також посилили тиск на середній клас. Російська агресія проти України, що супроводжується енергетичним шантажем, зростання впливу Китаю та зрушення у відносинах зі США створили нові ризики для економічної стабільності ЄС. У зв’язку з цим Євросоюз має посилювати стратегічну автономію, модернізувати правила конкуренції та державної допомоги, щоб забезпечити швидку адаптацію до глобальних викликів і водночас зберегти рівні умови для всіх підприємств. Необхідно також переглянути підходи до злиттів і поглинань, щоб формувати сильні європейські компанії, здатні конкурувати з американськими та китайськими корпораціями, зберігаючи баланс інтересів малих держав–членів.

Важливим напрямом залишається просування торговельної політики ЄС. Підписання та ратифікація угод із Канадою, Чилі, Новою Зеландією, Мексикою та країнами Меркосур сприятиме розширенню ринків, диверсифікації поставок і

зміцненню позицій Європи у світовій торгівлі. Розвиток наукових досліджень, інновацій і венчурних інвестицій, зокрема у сфері «чистих технологій», є ключовим чинником довгострокової конкурентоспроможності ЄС, особливо в умовах цифрової трансформації.

У сучасному світі Європейський Союз проходить через одночасні «зелену», цифрову та демографічну трансформації. Успішне проходження цих процесів вимагає збереження соціальної справедливості, підвищення продуктивності та згуртованості. Головне завдання європейської політики полягає у збереженні людини – працівника, підприємця, студента, пенсіонера – у центрі економічного та соціального розвитку. Підвищення інвестицій у людський капітал і забезпечення участі всіх громадян у суспільному житті є основою для збереження європейських цінностей — свободи, безпеки, процвітання та демократії. Саме через підтримку середнього класу як соціального ядра Європейського Союзу можна гарантувати його стійкість, конкурентоспроможність і стабільний розвиток у майбутньому.

2.2 Формування середнього класу в країнах Сходу: передумови та специфіка

У середині XX століття переважна частина світового середнього класу – понад 90% – проживала в Європі та Північній Америці. Нині ж структура глобального добробуту зазнала суттєвих змін: понад п’ята частина представників середнього класу мешкає в Китайській Народній Республіці. Така трансформація стала результатом швидкого економічного піднесення країни, що відбувається в умовах загального зростання глобального середнього класу – явища, безпрецедентного за масштабами в історії людства.

На сьогоднішньому етапі становлення глобальної економіки ключовим чинником виступає зростання чисельності середнього класу з відповідним рівнем доходу та споживання. Так, витрати домогосподарств у світі у 2023 році

становили близько 7,23 трлн дол. США лише за показником домогосподарського споживання в країні Китай [29].

Для Китаю ж частка витрат середнього класу значна: згідно з оцінками, країна вже охоплює понад 20 % світового середнього класу. Країна переживає найшвидше зростання середнього класу в історії людства – у період, коли глобальний середній клас і без того збільшується безпрецедентними темпами. Частково це зумовлено розвитком сусідніх держав, таких як Індія. За прогнозами, до 2027 року чисельність середнього класу Китаю досягне близько 1,2 мільярда осіб, що становитиме приблизно чверть світового показника [30].

На сьогодні Китай формує найбільший у світі сегмент споживачів середнього класу, тому є пріоритетним ринком для транснаціональних корпорацій. Початково споживчі звички китайського середнього класу наслідували тенденції Заходу: підвищення попиту на якісні товари, активні інвестиції у власне житло та придбання автомобілів. Однак з часом у Китаї почали формуватися власні моделі споживчої поведінки. Зокрема, фінтех–компанії та електронна комерція в країні радикально змінюють взаємодію між покупцями та продавцями, а також експортують цей досвід до інших країн, що розвиваються.

У китайському суспільстві середній клас має виняткове значення для забезпечення стабільності розвитку, реалізації реформ та коригування розподілу доходів [31]. Наукові дослідження підтверджують, що існує пряма пропорційна залежність між часткою середнього класу в суспільстві та темпами економічного зростання — чим більше осіб належить до середнього класу, тим швидше зростає економіка країни. Представники середнього класу зазвичай характеризуються високим рівнем людського та соціального капіталу, підприємницьким потенціалом і схильністю підтримувати ініціативи вдосконалення економічної системи [32].

У глобальному вимірі дослідники здійснювали сценарне прогнозування розвитку середнього класу на періоди 2020 – 2030 років, намагаючись

встановити його розмір і пошукати кореляції з темпами економічного зростання [33].

Особливістю даних досліджень є їх міждисциплінарний характер. Соціологи формують «профіль» середнього класу (освітній, професійний, поведінковий); економісти встановлюють зв'язки з економічною стабільністю; політологи аналізують вплив цього прошарку на управлінські рішення й пріоритети державної політики.

У соціологічному вимірі середній клас часто класифікується за ознаками професійного статусу або типу роботи, а також пов'язаними характеристиками: фаховою освітою, професійними навичками, переважно нетрудомісткою або технічною трудовою діяльністю. Ці характеристики дозволяють говорити про здатність досягати вищих показників людського розвитку, забезпечувати відповідний рівень й якість життя, здійснювати кар'єрне зростання й планувати майбутнє.

Такі ознаки стають важливими для формування майбутніх поколінь і прогресивного розвитку суспільства, адже представники середнього класу прагнуть високої освіти для своїх дітей, що формує інтелектуальний капітал нації та є умовою конкурентоспроможності Китаю на глобальному рівні. Економічна міцність держави передусім формується завдяки людському капіталу й його ефективному використанню, що вимагає не лише доходу, а й високого рівня освіти та здоров'я.

Щодо китайського середнього класу – сучасні дискусії виділяють дві ключові ознаки: рівень доходу на одну особу та наявність у сім'ї товарів тривалого користування. При цьому представники китайського середнього класу розглядають рівень доходу не як кінцеву мету, а як проміжний етап на шляху до вищого соціально–економічного становища. Це демонструє стратегічність мислення й орієнтацію на поступове просування.

Крім того, дослідження китайського середнього класу здійснюються з міждисциплінарного підходу: вчені соціологи, економісти, політологи вивчають поведінкові, економічні та політичні аспекти цього прошарку. Дослідження з

міжнародних відносин показують, що саме середній клас у Китаї має більш ліберальні погляди порівняно з іншими групами населення.

Існує також науковий дискурс стосовно критеріїв визначення середнього класу: доходу, споживчих витрат, освіти й професії. Наприклад, висловлюється думка, що до середнього класу належить населення зі стабільним доходом, відповідною професією та рівнем освіти.

В контексті прогнозів можна стверджувати, що до 2030 року подальше економічне зростання, збільшення соціального багатства та поліпшення умов життя сприятимуть поглибленню ролі середнього класу.

Таким чином, достатня чисельність середнього класу в країні може суттєво впливати на гнучкість державної політики, економічний курс і межі розвитку міжнародних відносин. Додатково до вищенаведеного слід зазначити, що World Bank ще в грудні 2006 року опублікувала щорічний звіт щодо глобальних економічних перспектив, у якому вперше представила визначення «середнього класу» як групи населення з річним доходом на душу – приблизно від 4 000 до 17 000 доларів США [34].

У цьому звіті відзначалося, що на той час така категорія становила лише 7,6 % світового населення.

Прогнозувалося, що до 2030 року чисельність цієї групи зросте до приблизно 1,2 мільярда осіб, що відповідає приблизно 16,1 % від загального населення світу. У той же час передбачалося, що понад 30 країн, що розвиваються, до того часу матимуть долю середнього класу, що перевищує 40 % їхнього населення – тоді як на початку періоду лише шість таких країн відповідали цій межі.

У наукових дослідженнях питання виділення середнього класу в Китай на основі обсягу споживання та доходів залишається предметом інтенсивного обговорення. Зокрема, вважається, що культура споживання в сучасному Китаї тісно пов’язана зі зростанням ролі середнього класу як рушійної сили формування попиту [35].

При цьому важливо зазначити, що смаки й уподобання представників середнього класу змінюються, як і їхні індивідуальні та сімейні потреби. Модель їхнього споживання може бути двох типів:

– перша – купівля на показ, щоб справити враження;

– друга – купівля, орієнтована на задоволення власних потреб.

Для категорії середнього класу характерними є певні «споживчі шаблони». Наприклад, значна частина таких людей не прагне миттєво витратити нещодавно отримані доходи, оскільки побоюється, що надмірне споживання створить враження стабільно заможної людини – і ця репутація може вимагати постійного підтримання. У таких випадках переважає скоріше схильність до заощадження, ніж до безмежного споживання. Таким чином, наявність високого доходу в окремий період ще не означає належності до середнього класу: важливо враховувати динаміку змін доходів у довготерміновій перспективі та їх стабільність, що свідчить про стратегічне мислення в суспільстві.

Ще однією характерною рисою споживчої поведінки представників середнього класу Китаю є їхня орієнтація на соціальний контекст – тобто суспільна думка відіграє помітну роль, і індивідуальне споживання часто відбувається не лише за власним бажанням, але й з урахуванням суспільних очікувань. Розгляд належності до середнього класу з огляду доходу часто базується на межах приблизно 2 500 – 17 000 дол. США на рік, хоча ці критерії значно варіюють залежно від провінційної або міської локалізації. Наприклад, мешканцю міста Пекін вважається, що для статусу середнього класу необхідний дохід не менш ніж 1 000 дол. США на місяць, тоді як мешканцю сільської місцевості може вистачити доходу майже у десять разів менше.

За оцінками консалтингової компанії McKinsey & Company, до 2022 року близько 76 % міського населення Китаю могли б належати до категорії середнього класу, при цьому річний дохід сім’ї середнього класу становив приблизно від 9 000 до 34 000 дол. США. Хоч такі значення суттєво нижчі, ніж у країнах, що розвинулися, враховуючи рівень ринкових цін у Китаї вони дозволяють забезпечити аналогічний якісний рівень життя. У звіті «Піднесення

середнього класу в Китаї», підготовленому за участі Asian Development Bank, зазначено, що до середнього класу відносяться ті, хто витрачає щодня від 2 до 20 дол. США. У сучасному етапі розвитку китайської економіки частка середнього класу становить близько 34,5 % від загальної чисельності (як показано у дослідженні «Middle–Income Class Vulnerability in China») [36].

У глобальному контексті слід зазначити, що нині кількість людей, які належать до світового середнього класу, оцінюється приблизно у 3,3 мільярда осіб. Водночас, зокрема для Китаю, згідно з даними офіційної статистики, середній–доходний клас охоплює понад 400 мільйонів людей, що становить приблизно одну третину населення країни [37].

Середній клас у Китаї відіграє помітну роль у вигодах від економічних реформ, спрямованих урядом країни: він активно сприймає та підтримує політику реформ, розраховуючи на її стабільність як умову для сталого економічного зростання та подальшого збільшення власних доходів. На даному етапі соціально–економічного розвитку держав існує нагальна потреба у формуванні потужного середнього класу, здатного забезпечити значний рівень внутрішнього споживання – що, своєю чергою, стимулює соціально–економічний поступ національної економіки. У зв’язку з цим доцільно проаналізувати особливості споживчої поведінки середнього класу Китаю за окремими напрямами витрат.

Дослідження, проведені International Monetary Institute of the Renmin University of China (IMI RUC) серед мешканців міст середнього й великого розміру, показують, що значну частину китайського середнього класу становлять особи віком від 25 до 45 років, переважно із вищою освітою. У межах цієї групи середній річний дохід оцінюється в діапазоні від 60 000 до 600 000 юанів. У них існують концептуальні можливості для творчої самореалізації та високих фінансових/економічних ресурсів, а також впізнавані споживчі смаки.

На шістнадцятому Національному конгресі Комуністична партія Китаю було озвучено програму підвищення доходів середньокласових груп протягом найближчих років. Зокрема, промисловий розвиток у Китаї зосереджується в

регіонах на кшталт Шеньяна, Даляна, Тяньцзіня, Циндао, Шанхаю та Гуанчжоу, а також у дельті річки Чжуцзян і навколо Пекіна – все це в рамках глобального проекту «Один пояс – один шлях».

У 2023 році валовий національний дохід Китаю становив 125 129,7 млрд юанів, що на 5,6 % більше, ніж роком раніше, а ВВП на душу населення – 89 358 юанів [38].

Середньодушовий розподільний дохід по країні в 2023 році сягнув 33 036 юанів, що на 5,3 % більше ніж у 2022 році При цьому за 2024 рік найновіші дані свідчать про медіанний розподільний дохід 34 707 юанів (≈ 4 817 дол. США) на особу, що демонструє тривалий тренд зростання [39].

У науковому дискурсі питання класифікації середнього класу в Китаї часто базується не лише на величині поточного доходу, але й на структуре споживання, стабільності доходів та поведінкових моделях. Наприклад, відзначено, що представники середнього класу частіше орієнтуються на післяспоживчі потреби, а не на показове споживання, і демонструють високий рівень заощаджень. Це вказує на те, що високий дохід у короткому періоді не автоматично засвідчує статус середнього класу – необхідні більш глибокі показники: стабільність доходів, здатність планувати, вкладати в людський капітал.

Розширення середнього класу в Китаї є одним із ключових процесів сучасної глобалізації. Воно формує нові економічні, соціальні та політичні реалії, впливаючи на структуру споживання, міжнародну конкуренцію та екологічну стабільність. У перспективі китайський досвід може стати моделлю для інших країн, які прагнуть поєднати економічне зростання зі збереженням соціальної рівноваги.

2.3 Порівняльна характеристика середнього класу в країнах Сходу та Європейського Союзу

Процес становлення середнього класу у світі має складну, багаторівневу природу, зумовлену історичними, культурними та економічними особливостями

розвитку регіонів. У європейських державах середній клас виник поступово – від ремісників і купців ранньомодерного періоду до сучасних представників інтелектуальної та підприємницької еліти. В основі цього процесу лежали урбанізація, поширення освіти, розвиток промисловості та формування демократичних інститутів. У країнах Європейського Союзу після Другої світової війни відбулося зміцнення соціально–економічних позицій середнього прошарку, чому сприяла політика «держави добробуту» – система заходів із підтримки зайнятості, соціального захисту та рівного доступу до освіти. Саме цей клас став основою стабільності, модернізації економік і збереження соціальної єдності європейського суспільства.

Разом із тим європейський середній клас у XXI столітті стикається з низкою викликів: зростанням вартості життя, інфляційним тиском, нестабільністю на ринку праці та впливом глобальних криз – фінансової, епідеміологічної та геополітичної. Ці чинники призвели до поступового звуження частки середнього прошарку в більшості держав ЄС, хоча рівень соціальної нерівності між країнами загалом зменшився. Найвищі показники стабільності спостерігаються у Скандинавії та континентальній Європі, де ефективно функціонує система перерозподілу доходів. Водночас у Південній Європі процес консолідації середнього класу проходить повільніше через структурні диспропорції економіки та нижчі темпи зростання продуктивності праці.

На відміну від Європи, становлення середнього класу в країнах Сходу – насамперед у Китаї – має інтенсивний та прискорений характер. Починаючи з кінця XX століття, Китай демонструє безпрецедентне зростання частки населення з доходами, що відповідають критеріям середнього класу. Цей процес став наслідком глибоких економічних реформ, урбанізації, індустріалізації та розвитку приватного сектору. За даними міжнародних досліджень, нині китайський середній клас охоплює понад 400 млн осіб, що становить близько третини населення країни. На відміну від європейської моделі, у Китаї середній клас формується не стільки через історичну еволюцію, скільки завдяки

державним програмам економічного розвитку та стратегічній політиці підвищення добробуту громадян.

Середній клас у Китаї виконує ключову роль у забезпеченні стабільності внутрішнього попиту, підтримці інноваційної економіки та формуванні соціальної мобільності. Його характерними рисами є висока схильність до заощаджень, орієнтація на освіту та довгострокове планування. У поведінковому аспекті китайський середній клас тяжіє до «раціонального споживання» – пріоритетного задоволення власних потреб, інвестицій у людський капітал і мінімізації ризиків. Це відрізняє його від європейських моделей, де споживання часто визначається усталеними соціокультурними нормами й цінностями добробуту. Водночас китайська модель демонструє більшу залежність від державної політики, зокрема у сфері кредитування, зайнятості та житлового забезпечення.

Порівняння європейського та східного досвіду свідчить, що обидві моделі формування середнього класу мають спільну закономірність – тісний зв'язок між освітою, економічним зростанням і соціальною стабільністю. Проте у Європі середній клас розвивається в умовах зрілої постіндустріальної економіки та демократичного управління, тоді як у Китаї він формується в межах керованої ринкової системи з активною державною участю. Це зумовлює різну динаміку соціальної мобільності: у ЄС вона базується на інституційній підтримці, тоді як у Китаї – на швидкому економічному розвитку та модернізації виробництва. Таким чином, середній клас у глобальному вимірі виступає індикатором не лише рівня добробуту, а й соціальної гнучкості суспільства, що визначає його здатність до адаптації у світі швидких економічних і технологічних трансформацій.

Середній клас у країнах Сходу та Європейського Союзу відрізняється за рівнем доходу та купівельної спроможності: середній клас ЄС має значно вищі доходи, особливо в західноєвропейських країнах, тоді як у східноєвропейських країнах доходи значно нижчі (табл. 2.2). Також спостерігаються відмінності у стабільності середнього класу: у країнах ЄС спостерігається зниження

стабільності та зростання невдоволення, а середній клас на Сході все ще може бути рушійною силою реформ, залежно від економічного розвитку країни.

Таблиця 2.2 – Порівняльна характеристика середнього класу

Характеристика	**Європейський Союз (ЄС)**	**Країни Сходу**
Рівень доходу та купівельна спроможність	– Загалом вищий, але значно варіюється залежно від країни (наприклад, вищий у Німеччині та Австрії). – У деяких країнах (Болгарія, Румунія) доходи нижчі за середні по ЄС.	– Історично нижчий порівняно із Західною Європою. – Рівень може відрізнятися залежно від конкретної країни.
Стабільність та стабільність родинного добробуту	– Спостерігається зниження стабільності: зростання вартості житла та послуг випереджає зростання заробітної плати та інфляції. – Зниження впевненості у майбутньому для наступних поколінь.	– У менш розвинених країнах середній клас може бути менш стабільним, проте в більш розвинених він може бути рушійною силою реформ та економічного прогресу.
Соціальне та політичне значення	– Середній клас вважається основою демократії та економічного зростання, але його стабільність під загрозою. – Дедалі частіше спостерігається невдоволення серед нижчого середнього класу, який вважає систему несправедливою.	– Часто є соціальною базою та рушійною силою реформ, сприяючи прогресу та створенню кваліфікованої робочої сили.
Освіта та кваліфікація	– Як правило, має високий рівень освіти та кваліфікації.	– Як правило, має високий рівень освіти та кваліфікації.
Демографічні тенденції	– Переважає демографічна криза або дуже повільне зростання населення.	– Можуть спостерігатися інші демографічні тенденції, що відрізняються від європейських.

Ключові відмінності:

– рівень доходу: середній клас ЄС загалом багатший, хоча існують значні відмінності між країнами.

– стабільність: Середній клас у багатьох країнах ЄС стає менш стабільним через економічні фактори, тоді як середній клас на Сході все ще може відігравати ключову роль у розвитку.

– демографія: Європа переживає демографічну кризу, що впливає на середній клас, тоді як на Сході демографічні тенденції можуть відрізнятися.

Одним із ключових процесів, що супроводжують розвиток світової економіки, є поступове скорочення нерівності у розподілі доходів, підвищення рівня добробуту населення та подолання бідності. Показником ефективності таких змін виступає становлення та еволюція середнього класу як у межах окремих держав, так і в глобальному масштабі.

Проблематика визначення сутності поняття «середній клас» залишається актуальною, оскільки досі не існує єдиного універсального критерію для його виокремлення. У науковій літературі найчастіше застосовують два підходи до класифікації цього прошарку: за рівнем доходу домогосподарства та за наявністю товарів тривалого користування.

Якщо розглядати категорію середнього класу з позиції рівня доходів, то в китайських реаліях до неї належать громадяни з річним прибутком у межах від 2,5 до 17 тис. дол. США. Водночас, існують територіальні відмінності у визначенні цього показника: у Пекіні середній клас починається з доходу приблизно 1000 дол. США на місяць, тоді як у сільських районах цей поріг може бути вдесятеро нижчим.

За даними консалтингової компанії McKinsey & Company, до 2022 року частка міського населення Китаю, що належить до середнього класу, мала сягнути 76%. Дослідження засвідчило, що річний дохід середньостатистичної міської сім’ї цього прошарку становить від 9 000 до 34 000 дол. США. Хоча ці значення нижчі порівняно з розвиненими державами, з урахуванням внутрішніх цін вони забезпечують аналогічний рівень споживання та якості життя.

Згідно з даними Азіатського банку розвитку, наведеними у звіті «Підйом середнього класу в Китаї», до середнього класу належать ті громадяни, які витрачають на добу від 2 до 20 дол. США.

Інше дослідження, проведене банком Credit Suisse, свідчить, що нині середній клас у Китаї охоплює близько 20% населення, тобто понад 100 млн осіб. Основним критерієм віднесення до цієї групи є річний дохід у межах 10–100 тис. дол. США. Для порівняння: у США середній клас становить близько половини населення, а в Південній Кореї – дві третини [40].

Другим вагомим показником належності до середнього класу є наявність товарів тривалого користування – житла, автомобіля, побутової техніки тощо. За відсутності таких активів сім'я вважається малозабезпеченою та має низький рівень життєвих стандартів.

На сучасному етапі розвитку світової економіки спостерігається активне розширення середнього класу в більшості країн світу. За останні десятиліття збільшується як абсолютна чисельність, так і питома вага населення, яке за 15–20 років може отримати статус представників цього прошарку. Навіть за консервативними оцінками очікується, що кількість представників середнього класу у світі зросте з приблизно 1 млрд осіб у 2019 р. до понад 2 млрд у найближчому майбутньому. Згідно з інерційним прогнозом, до середини XXI століття цей показник може досягти 3 млрд осіб.

Найшвидше зростання середнього класу прогнозується у країнах Азії, зокрема в Індії та Китаї. Протягом наступних десятиліть Індія, ймовірно, випереджатиме Китай за темпами приросту цього соціального прошарку. Водночас, якщо Китай досягне стратегічних орієнтирів, до 2030 року 75% його населення матиме рівень життя, характерний для середнього класу, що сприятиме значному скороченню бідності.

Зі зростанням частки середнього класу відбувається підвищення рівня споживання, що, у свою чергу, стимулює економічний розвиток (рис. 2.1).

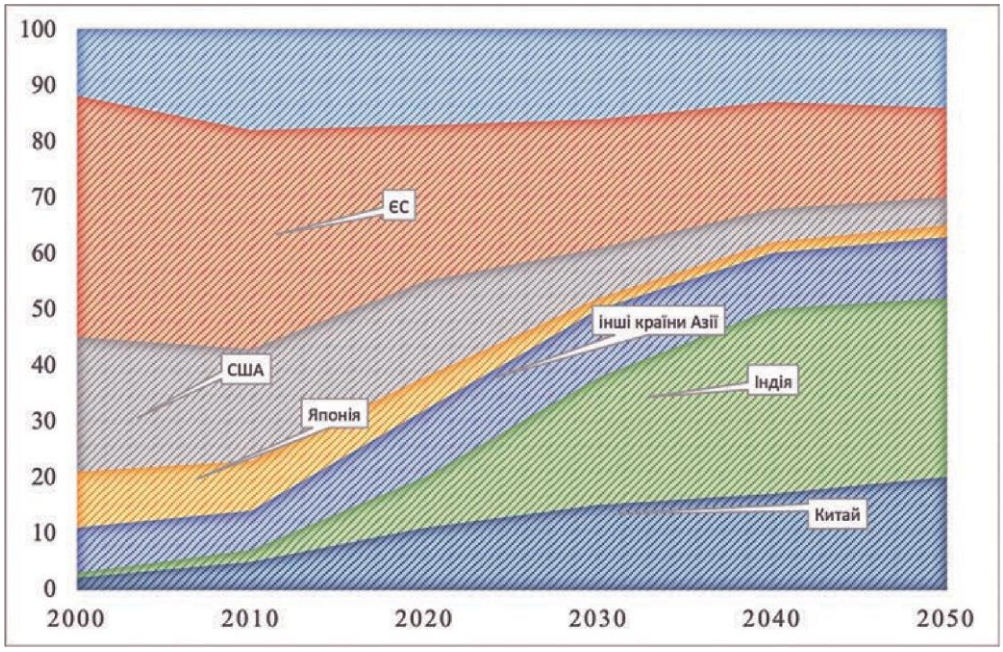

Рисунок 2.1 – Частка споживання середнього класу в країнах світу з 2000 р. та прогноз до 2025

Джерело: [39]

За прогнозами, найбільший обсяг споживання середнього класу спостерігатиметься в Індії, друге місце посідатиме Китай, а третє – країни Європейського Союзу. Якщо для азійських держав характерна тенденція сталого зростання споживання, то для ЄС, навпаки, простежується поступове зниження цього показника.

Вагомість середнього класу в структурі китайської економіки постійно зростає. Його розширення є ключовим чинником реалізації прийнятої у 2020 році державної стратегії «внутрішньої циркуляції», спрямованої на посилення внутрішнього споживчого попиту як рушійної сили економічного розвитку. Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на вивчення структури витрат представників середнього класу, що дозволить оцінити ефективність реалізації зазначеної стратегії та її вплив на стійкість національної економіки.

Висновки до розділу 2

Формування середнього класу в країнах Європейського Союзу є результатом тривалих соціально–економічних процесів, пов'язаних із становленням ринкової економіки, розвитком демократичних інститутів і стабільною соціальною політикою. Основу середнього класу в ЄС становлять представники кваліфікованої робочої сили, працівники сфери послуг, державні службовці, підприємці малого та середнього бізнесу. Високий рівень освіти, доступ до якісної медичної допомоги, розвинена система соціального захисту та стабільна зайнятість створюють умови для фінансової безпеки й соціальної мобільності громадян.

Важливим чинником стабільності середнього класу є активна роль держави у регулюванні доходів, оподаткуванні та забезпеченні рівних можливостей. Європейська модель соціальної держави сприяє збереженню соціальної згуртованості, зниженню рівня нерівності та формуванню високої якості життя. Таким чином, середній клас у країнах ЄС виступає не лише економічною основою суспільства, а й гарантом політичної стабільності та стійкого розвитку, що визначає європейський шлях модернізації.

Становлення середнього класу в країнах Сходу має специфічні риси, зумовлені поєднанням традиційних культурних цінностей, швидкої урбанізації та модернізаційних процесів. У більшості східних держав середній клас почав формуватися внаслідок економічного зростання, розвитку промисловості, ІТ–сектору та сфери послуг. Значну роль відіграють державні програми, спрямовані на підвищення рівня освіти, підтримку малого бізнесу та стимулювання внутрішнього споживання. Проте у структурі доходів і зайнятості зберігається суттєва нерівномірність між містом і селом, що гальмує формування сталого середнього класу.

Для більшості країн Сходу характерною є орієнтація на сімейні цінності, високу трудову етику та прагнення до соціальної мобільності. Незважаючи на існування соціальних диспропорцій, середній клас поступово стає рушієм

економічного прогресу та модернізації суспільства. Його формування забезпечує стабільність політичних інститутів і створює основу для подальшої інтеграції у світову економіку.

Порівняння процесів формування середнього класу в країнах ЄС і на Сході свідчить про відмінності в історичних передумовах, рівні економічного розвитку та соціальних стандартах. У державах ЄС середній клас сформувався як результат багаторічного розвитку ринкових відносин і соціальної політики, тоді як у східних країнах цей процес має прискорений, але менш стабільний характер. Європейський середній клас вирізняється високим рівнем соціальної захищеності та політичної активності, тоді як у країнах Сходу він ще перебуває у фазі становлення та часто стикається з економічною нестабільністю.

Попри відмінності, обидві моделі демонструють зростаючу роль середнього класу як рушійної сили соціально–економічного розвитку. Для країн Сходу досвід ЄС може стати прикладом збалансованої політики, спрямованої на зменшення соціальної нерівності та формування ефективної системи підтримки громадян. Таким чином, середній клас виступає ключовим чинником консолідації суспільства, стабілізації політичних процесів і забезпечення довготривалого економічного зростання як у країнах Європейського Союзу, так і на Сході.

3 УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ

3.1 Використання досвіду країн ЄС та Сходу у зміцненні середнього класу в Україні

У процесі формування ефективної соціально–економічної політики в Україні питання розвитку середнього класу набуває особливого значення, адже саме цей прошарок населення виступає гарантом політичної стабільності, економічного зростання та соціальної справедливості. У контексті євроінтеграційного курсу, відновлення після війни та модернізації економіки в Україні актуальним є вивчення досвіду країн Європейського Союзу та держав Східної Азії, які досягли значних результатів у формуванні потужного середнього класу, що став базою їх сталого розвитку.

Досвід країн Європейського Союзу свідчить, що ключовими чинниками становлення середнього класу є ефективна система соціального захисту, високий рівень освіти, розвинена інфраструктура ринку праці, а також активна підтримка малого та середнього бізнесу. Європейські уряди розглядають середній клас як центральну ланку економічної моделі, що забезпечує внутрішній попит, інноваційний розвиток та політичну рівновагу суспільства.

Скандинавські країни (Швеція, Данія, Норвегія) демонструють приклад «соціальної держави добробуту», де поєднується висока податкова культура з широким спектром державних гарантій — доступною освітою, охороною здоров’я, системою соціального страхування та підтримкою зайнятості. Завдяки цьому частка середнього класу в цих країнах перевищує 65–70% населення. Водночас важливо зазначити, що держава не лише перерозподіляє ресурси, а й активно інвестує в розвиток людського капіталу, стимулюючи інновації та підвищення продуктивності праці.

Особливо цікавим для України є досвід країн Центральної та Східної Європи, які, як і наша держава, пройшли період трансформацій від командно–

адміністративної до ринкової економіки. Польща, Чехія та Словаччина обрали модель поступового формування середнього класу через підтримку малого підприємництва, розвиток соціального партнерства та реформу системи освіти. Польща реалізувала ефективну податкову політику, що передбачала пільги для малого бізнесу та сімей із дітьми, що сприяло зростанню споживчого попиту й створенню нових робочих місць. Чехія, у свою чергу, зробила акцент на системі професійної підготовки кадрів і підтримці технологічних стартапів.

Країни Балтії (Литва, Латвія, Естонія) досягли зміцнення середнього класу завдяки цифровізації державного управління, дерегуляції підприємницької діяльності та запровадженню прозорої системи оподаткування. Для України ці приклади є надзвичайно актуальними, адже нині наша держава також розвиває цифрову економіку та впроваджує податкові стимули в межах програми «Дія.City».

Порівняно з європейськими моделями, досвід Східної Азії, зокрема Китаю, Південної Кореї та Сінгапуру, демонструє інший – державно–плановий підхід до формування середнього класу. У Китаї середній клас за два десятиліття збільшився з 4% до понад 40% населення, що стало результатом активної політики уряду в галузі підвищення доходів, розвитку промисловості та підтримки урбанізації. Основу цього процесу становила стратегія «збагачення населення через розвиток виробництва», коли держава спрямовувала інвестиції у промислові кластери, інноваційні парки та високотехнологічні підприємства.

Південна Корея досягла подібних результатів завдяки інтенсивній підтримці освіти, розвитку наукомістких технологій та орієнтації на експортну модель економіки. Значну увагу приділяли забезпеченню соціальної мобільності та створенню умов, за яких кожен громадянин може реалізувати власний потенціал через працю, освіту та підприємництво.

Для наочності розглянемо порівняльну характеристику ключових підходів до зміцнення середнього класу в різних країнах (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 – Порівняльна характеристика політики формування середнього класу в країнах ЄС, Східної Азії та Україні

Показник / Країна	**ЄС (Польща, Швеція, Чехія)**	**Східна Азія (Китай, Південна Корея)**	**Україна (стан 2025 р.)**
Модель розвитку	Соціально–ринкова економіка	Державна стратегія індустріалізації	Перехідна, євроінтеграційна
Основні інструменти	Податкова справедливість, освіта, МСП	Індустріальні зони, урбанізація, інновації	Податкові пільги, цифровізація, підтримка МСП
Роль держави	Регулятор і гарант соціальної рівності	Активний планувальник і інвестор	Реформатор і координатор
Частка середнього класу	60–70% населення	40–50% населення	близько 25–30% населення
Пріоритети розвитку	Людський капітал, сталий розвиток	Технології, урбанізація, інновації	Відновлення економіки, підвищення доходів

Для України важливо адаптувати найкращі елементи цих моделей. Від європейських країн – принцип соціальної справедливості, прозорість інститутів, стабільну податкову систему та інвестиції в людський капітал. Від східних – стратегічне планування, концентрацію на промисловій політиці та стимулювання внутрішнього попиту.

У контексті післявоєнного відновлення середній клас може стати ключовим рушієм розвитку економіки через розширення малого та середнього бізнесу, формування нових робочих місць у сфері ІТ, енергетики, логістики та будівництва. Підвищення рівня доходів громадян сприятиме збільшенню внутрішнього попиту, що стимулюватиме виробництво товарів і послуг, орієнтованих на внутрішній ринок.

Важливо, щоб державна політика щодо зміцнення середнього класу в Україні базувалася на комплексному підході, який охоплює:

– розвиток людського капіталу – інвестиції в освіту, професійну підготовку, науку;

– стимулювання підприємництва – спрощення регуляцій, пільгове кредитування, цифрові сервіси;

– соціальну стабільність – модернізацію системи соціального страхування, охорони здоров'я, підтримку молодих сімей;

– інноваційні інвестиції – підтримку галузей із високою доданою вартістю;

– євроінтеграційні механізми – узгодження української соціальної політики зі стандартами ЄС.

Таким чином, поєднання європейської соціально–ринкової моделі та східноазійського стратегічного планування може стати основою національної стратегії розвитку середнього класу в Україні. Це забезпечить не лише економічну стабільність, але й зміцнить соціальну єдність, політичну відповідальність та інноваційний потенціал суспільства.

В Україні формування середнього класу відбувається одночасно з процесами економічної модернізації, політичної стабілізації та становлення демократичних інститутів. Його розвиток безпосередньо залежить від ефективності економічної політики, рівня доходів населення, захисту прав власності та прозорості державних інститутів [41].

Попри зростання кількості представників середнього класу, в Україні зберігаються значні соціально–економічні диспропорції, які стримують його формування. Низький рівень заробітних плат, нерівність доступу до ресурсів і нерозвинена інвестиційна інфраструктура зменшують економічну самостійність населення.

Трансформація економіки України має супроводжуватися створенням умов для розширення середнього класу — розвитком малого і середнього бізнесу, підвищенням реальних доходів, реформою оподаткування, а також покращенням системи освіти й охорони здоров'я.

3.2 Напрями удосконалення державної політики щодо підтримки та розширення середнього класу

Середній клас у сучасній економічній науці розглядається як ключовий структуроутворюючий елемент соціально–економічної системи, що забезпечує стабільність, інноваційний розвиток та стійке економічне зростання держави. Його наявність є свідченням сформованого ринкового середовища, зрілості суспільних інститутів і збалансованості соціально–економічних відносин. У країнах із високою часткою середнього класу зазвичай спостерігається низький рівень соціальної напруженості, стійкий внутрішній попит і підвищений рівень довіри до державних інституцій.

Державна політика щодо підтримки середнього класу є системою цілеспрямованих заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для розширення економічних можливостей населення, підвищення доходів, зменшення майнової нерівності та формування стабільного середовища для підприємницької активності. Ефективна державна політика у цій сфері має поєднувати фіскальні, інвестиційні, кредитно–фінансові та соціальні інструменти впливу.

Роль держави полягає у забезпеченні балансу між цими підходами, формуванні ефективного поєднання ринкових стимулів і соціальних гарантій. З одного боку, надмірне втручання держави може стримувати ініціативу та підприємливість середнього класу, з іншого – відсутність державної підтримки призводить до зростання соціальної нерівності, зниження купівельної спроможності населення та звуження бази внутрішнього попиту.

У світовій практиці ефективна підтримка середнього класу забезпечується через:

– податкові стимули (зменшення податкового навантаження на працю, підтримка малого бізнесу, податкові кредити на освіту чи житло);

– розвиток фінансової інфраструктури (доступні кредити, державні гарантії для підприємців);

– підвищення якості людського капіталу (інвестиції в освіту, охорону здоров’я, професійну підготовку);

– захист прав власності та підтримку конкуренції;

– розвиток соціальної мобільності (створення рівних умов для кар’єрного зростання).

У теоретичному контексті важливо також підкреслити взаємозв’язок між розвитком середнього класу та економічним зростанням. Міжнародні дослідження (OECD, World Bank) підтверджують, що наявність потужного середнього класу є одним з головних чинників сталого розвитку, адже саме ця група створює стійкий внутрішній попит, сприяє інноваційній активності та стабільності фінансової системи.

В українських умовах формування середнього класу залишається стратегічним завданням економічної політики. Після кризових явищ 2014–2022 рр. та впливу воєнних дій, середній клас зазнав суттєвого скорочення через інфляційні процеси, зростання безробіття та втрату частини малого бізнесу. Тому формування державної політики підтримки середнього класу має спиратися на комплексний підхід, який поєднує макроекономічну стабільність, соціальну справедливість та стимулювання підприємництва.

В умовах трансформації української економіки, воєнних викликів та необхідності післявоєнного відновлення державна політика підтримки середнього класу набуває стратегічного значення. Середній клас виступає носієм економічної ініціативи, інноваційної активності та фінансової стабільності, а отже, його розширення є ключовим завданням довгострокової соціально–економічної стратегії України.

Першим напрямом удосконалення державної політики має стати забезпечення зростання реальних доходів населення. Це потребує формування стабільного макроекономічного середовища, стримування інфляції, зменшення тіньової зайнятості та зростання продуктивності праці. Важливо, щоб держава орієнтувалася не лише на формальні показники ВВП, а й на якість економічного зростання, яке безпосередньо впливає на рівень життя громадян.

Необхідним є удосконалення системи оплати праці у державному та приватному секторах. Запровадження індексації заробітної плати відповідно до темпів інфляції, стимулювання роботодавців до підвищення зарплат через податкові пільги, а також розвиток колективно–договірних відносин може забезпечити реальне зростання добробуту працюючих громадян.

Ключовим економічним підґрунтям середнього класу є малий і середній бізнес (МСБ). Саме ця група підприємців створює робочі місця, формує внутрішній ринок і сприяє регіональному розвитку. Удосконалення державної політики щодо МСБ передбачає кілька пріоритетних напрямів:

Спрощення податкової системи – зменшення податкового навантаження, спрощення звітності, перехід до електронного адміністрування без надмірного контролю.

Доступ до фінансування – розширення програм державного кредитування, запровадження механізмів мікрокредитування, грантової підтримки стартапів, особливо у сферах інновацій та цифрових технологій.

Захист підприємців – удосконалення судової системи, спрощення процедур банкрутства, мінімізація корупційних ризиків під час взаємодії бізнесу з державними органами.

Підтримка експорту та інтеграція у європейський ринок – надання консультаційної та логістичної підтримки підприємствам, які прагнуть виходу на зовнішні ринки.

Важливим напрямом також є цифровізація бізнес–процесів, що зменшує адміністративний тиск і спрощує комунікацію з державними органами. Розвиток платформ «Дія.Бізнес», «Дія.City» та впровадження електронного документообігу мають стати основою нової моделі партнерства держави і підприємництва.

Ефективна податкова політика є основним інструментом формування економічно активного середнього класу. Необхідно зберігати баланс між фіскальними інтересами держави та стимулюванням приватної ініціативи. Доцільним є:

– зменшення податкового тиску на доходи фізичних осіб середнього рівня;

– введення податкових відрахувань на освіту, медичні послуги, інвестиції в житло;

– запровадження податкових стимулів для підприємств, що створюють нові робочі місця або інвестують у людський капітал;

– перехід до прогресивної шкали оподаткування для зменшення нерівності доходів.

Крім того, держава має стимулювати інвестиційну активність середнього класу через розвиток фондового ринку, накопичувальних пенсійних систем та пільгових програм кредитування житла. Це створить умови для розширення кола власників капіталу і зміцнення фінансової самостійності громадян.

Одним із найважливіших чинників розширення середнього класу є розвиток людського потенціалу. Держава повинна інвестувати у якісну освіту, професійну підготовку та перекваліфікацію кадрів відповідно до потреб сучасного ринку праці. Підтримка STEM–освіти, цифрових компетенцій та підприємницької культури створює можливості для соціальної мобільності та формування нових прошарків середнього класу.

Особливу увагу слід приділити реформі системи освіти дорослих, розвитку короткотермінових програм професійної підготовки, що дозволяють громадянам адаптуватися до структурних змін в економіці. Важливо також забезпечити доступність освітніх послуг через цифрові платформи та партнерство держави з приватним сектором.

Формування потужного середнього класу неможливе без ефективної соціальної політики, спрямованої на зниження рівня бідності та підвищення соціальної справедливості. Вона має включати [42-43]:

– реформу системи соціального захисту на основі принципу адресності;

– розвиток накопичувального пенсійного забезпечення;

– доступне медичне страхування та житлові програми;

– підтримку сімей із дітьми та молоді як майбутнього ядра середнього класу.

Водночас важливим є перехід від пасивної моделі соціальної допомоги до активної соціальної політики, яка стимулює зайнятість, підвищення кваліфікації та самозайнятість громадян [44].

Дієва політика підтримки середнього класу потребує нової моделі взаємодії держави, бізнесу та громадянського суспільства. Необхідно створити стабільне правове поле, яке гарантує захист приватної власності, прозорість регуляторних процедур і справедливість судової системи.

Важливим інституційним кроком може стати створення Національної стратегії розвитку середнього класу, яка визначатиме пріоритети, цілі, індикатори ефективності та джерела фінансування заходів державної підтримки. Така стратегія має бути інтегрована у Державну економічну стратегію України до 2030 року.

Висновки до розділу 3

Досвід країн Європейського Союзу та Східної Азії демонструє, що ефективне формування середнього класу можливе лише за умов узгодженої соціально–економічної політики, розвитку людського капіталу й активної ролі держави у забезпеченні рівних можливостей.

Для України важливо створити власну модель зміцнення середнього класу, що поєднує європейські принципи соціальної держави з динамікою східної економічної модернізації. Реалізація таких підходів у післявоєнний період стане фундаментом для сталого економічного зростання, соціальної стабільності та ефективної інтеграції України до європейського простору.

Середній клас є основою соціальної стабільності та рушійною силою економічного розвитку. Його формування в Україні стикається з численними викликами — від низьких доходів населення до недосконалості інституційного

середовища. Проте потенціал розвитку середнього класу залишається значним і може бути реалізований через системне вдосконалення державної політики.

Ключовими напрямами такого вдосконалення є: підвищення рівня доходів населення та зменшення соціальної нерівності; підтримка малого та середнього бізнесу як економічної основи середнього класу; запровадження податкових і фінансових стимулів для інвестування у людський капітал; розвиток освіти, інновацій і цифрової економіки; створення справедливого та прозорого інституційного середовища.

У перспективі реалізація зазначених напрямів сприятиме не лише розширенню середнього класу, а й підвищенню конкурентоспроможності національної економіки, посиленню соціальної згуртованості та формуванню нової якості життя громадян України.

ВИСНОВКИ

Кваліфікаційна робота магістра містить нові підходи до виконання наукового завдання, яке пов’язане з формуванням та розвитком середнього класу в країнах Сходу та ЄС. У результаті дослідження сформульовано такі висновки і пропозиції:

а) Проведене теоретичне дослідження дає змогу стверджувати, що середній клас є ключовим елементом соціально–економічної структури суспільства, який забезпечує стабільність, розвиток і поступ держави. Його сутність полягає у поєднанні матеріального добробуту, високого рівня освіти, професійної компетентності та активної громадянської позиції. У сучасних умовах середній клас виступає не лише економічним, а й культурно–ціннісним феноменом, який формує інноваційний потенціал нації та сприяє переходу до економіки знань.

б) Визначення меж середнього класу є багатовимірним завданням, що охоплює економічні, професійні та соціально–поведінкові критерії. Окрім рівня доходів, важливими є стабільність зайнятості, рівень освіти, наявність власності, стиль життя й самоідентифікація. Для України особливо актуальним є застосування комплексного підходу, який враховує національні особливості, рівень розвитку економіки та культурні чинники. Вітчизняний середній клас залишається структурно неоднорідним, а його потенціал часто обмежений низькою купівельною спроможністю та нестабільністю ринку праці.

в) Середній клас виконує стратегічну роль у стабілізації суспільства, формуванні громадянських цінностей і забезпеченні сталого розвитку. Він є головним платником податків, рушієм внутрішнього попиту, ініціатором підприємницької активності та носієм демократичних традицій. Становлення потужного середнього класу є передумовою соціальної злагоди, економічної конкурентоспроможності та політичної стабільності держави. Формування та підтримка середнього класу мають бути пріоритетом соціально–економічної політики України. Розвиток цього прошарку сприятиме зміцненню

демократичних інститутів, підвищенню добробуту громадян і забезпеченню сталого поступу держави на шляху до європейської моделі соціально орієнтованої ринкової економіки.

г) Європейський досвід демонструє, що становлення середнього класу ґрунтується на розвиненій системі соціального захисту, доступі до якісної освіти, ефективному ринку праці та справедливому перерозподілі доходів. Завдяки цьому країни ЄС зуміли забезпечити високий рівень життя населення, стабільність доходів і можливості для особистісного та професійного зростання. Важливою рисою європейської моделі є тісна взаємодія між державою, бізнесом і громадянським суспільством, що формує сприятливе середовище для розвитку малого та середнього підприємництва — економічної основи середнього класу.

д) На відміну від ЄС, у країнах Сходу процес формування середнього класу має іншу динаміку та залежить від культурних традицій, рівня урбанізації й темпів економічного розвитку. Тут середній клас часто формується під впливом державної політики модернізації, розвитку промисловості та цифрових технологій. Проте для східних країн характерні глибші соціальні контрасти між містом і селом, нерівномірність доходів і недостатній рівень соціального забезпечення. Незважаючи на це, середній клас на Сході швидко зростає, відіграючи дедалі більшу роль у розвитку економіки та політичній стабільності.

е) Порівняльний аналіз свідчить, що успішність формування середнього класу визначається поєднанням економічних і соціальних чинників — темпами економічного зростання, якістю державного управління, рівнем освіти та ефективністю соціальної політики. Досвід ЄС може бути цінним для країн Сходу, адже демонструє, що розвиток середнього класу можливий лише за умов соціальної справедливості, стабільного законодавства й інвестицій у людський капітал. Отже, формування середнього класу є стратегічним завданням для будь–якої держави, яка прагне до сталого розвитку. Успішна реалізація цієї мети забезпечує зміцнення економіки, підвищення якості життя громадян і формування активного, відповідального суспільства.

ж) Досвід країн Європейського Союзу та Східної Азії демонструє, що ефективне формування середнього класу можливе лише за умов узгодженої соціально–економічної політики, розвитку людського капіталу й активної ролі держави у забезпеченні рівних можливостей. Для України важливо створити власну модель зміцнення середнього класу, що поєднує європейські принципи соціальної держави з динамікою східної економічної модернізації. Реалізація таких підходів у післявоєнний період стане фундаментом для сталого економічного зростання, соціальної стабільності та ефективної інтеграції України до європейського простору.

з) Середній клас є основою соціальної стабільності та рушійною силою економічного розвитку. Його формування в Україні стикається з численними викликами — від низьких доходів населення до недосконалості інституційного середовища. Проте потенціал розвитку середнього класу залишається значним і може бути реалізований через системне вдосконалення державної політики. Ключовими напрямами такого вдосконалення є: підвищення рівня доходів населення та зменшення соціальної нерівності; підтримка малого та середнього бізнесу як економічної основи середнього класу; запровадження податкових і фінансових стимулів для інвестування у людський капітал; розвиток освіти, інновацій і цифрової економіки; створення справедливого та прозорого інституційного середовища. У перспективі реалізація зазначених напрямів сприятиме не лише розширенню середнього класу, а й підвищенню конкурентоспроможності національної економіки, посиленню соціальної згуртованості та формуванню нової якості життя громадян України.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАНЬ

1. Миценко І.М., Кролевець О.А. Формування середнього класу в контексті національних інтересів. *Економіка промисловості*. 2009. № 4. С. 211–215.

2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ: Основи, 2002. 456 с.

3. Смолінський М. Соціальна структура сучасного суспільства. Львів: Видавництво ЛНУ, 2017. 385 с.

4. Луман Н. Соціальні системи. Київ: Логос, 2001. 253 с.

5. Тоффлер Е. Третя хвиля. Київ: Всесвіт, 2000. 246 с.

6. Кастельс М. Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура. Київ: Основи, 2004. 546 с.

7. Бек У. Суспільство ризику. На шляху до іншої модерності. Харків: Акта, 2001. 253 с.

8. Дуда А. Потреба самовираження: Український середній клас чекає на силу, якій міг би довіряти. *Український тиждень*. 2011. № 20. С. 30–31.

9. Міхель Д.О. Дискурс щодо формування середнього класу як гарантія «європеїзації» України. *Наукові праці*. 2012. С. 57–62.

10. Стендинг Г. Прекаріат: новий небезпечний клас. Київ: Ніка-Центр, 2016. 216 с.

11. Гаврилюк О. В. Середній клас у структурі сучасного суспільства: соціологічний аналіз. Київ: ІС НАНУ, 2019. 407 с.

12. Козел, І. В. Проблеми ідентифікації середнього класу в перехідних економіках. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. 2020. № 4. С. 88–97.

13. Красота О. Середній клас в Україні: сутність та класифікаційні ознаки. URL: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2016/01/122_6.pdf.

14. Філіпенко, А. С. Економічна стратифікація суспільства в умовах ринку. Київ: КНЕУ, 2018. 344 с.

15. Pew Research Center. The American Middle Class: Who Is in It, and Is It Shrinking? Washington, D.C., 2022. 402 p.

16. Міщенко, В. І. Середній клас у системі соціальної стратифікації сучасного українського суспільства. *Український соціологічний журнал*. 2021. № 2. С. 31–44.

17. Reeves R. V., Guyot K., Krause E. Defining the middle class: Cash, credentials, or culture? https://www.brookings.edu/articles/defining-the-middle-class-cash-credentials-or-culture/.

18. Слюсар Л. А. Соціально-економічна роль середнього класу в умовах глобалізації. Економіка і прогнозування. 2019. № 3. С. 112–124.

19. Middle Class and the Importance of Education. Socio-Cultural and Political Aspects. URL: https://journals.umcs.pl/k/article/view/4302?utm_source=chatgpt.com/.

20. Banerjee A.V., Duflo E. What is middle class about the middle classes around the world? Journal of economic perspectives. 2008. No. 22 (2). P. 3–28. https://doi.org/10.1257/jep.22.2.3

21. Коляда О.В. Середній клас в трансформаційній економіці України: автореф. дис. … канд. екон. наук. Київ, 2011. 24 с.

22. Vaughan-Whitehead D. Europe’s disappearing middle class?: Evidence from the world of work. Edward Elgar Publishing Limited, 2016. URL: https://doi.org/10.4337/9781786430601

23. Eurofound. Developments in income inequality and the middle class in the EU. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2024. URL: https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/ 2024/developments-income-inequality-and-middle-class-eu

24. Vacas S.C. Income inequality and the shrinking middle class in the EU: Trends and implications. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2024, 234 p.

25. Nolan B. Inequality and inclusive growth in rich countries: Shared challenges and contrasting fortunes. Oxford: Oxford University Press, 2018, 204 p.

26. Milanovic B. Global inequality: A new approach for the age of globalization. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016, 312 p.

27. The Middle Class and Social Cohesion. URL: https://rm.coe.int/report-the-middle-class-and-social-cohesion-by-paolo-graziano/1680992d37?utm_source=chatgpt.com

28. Empowering Europe's middle class in a world of shocks. URL:https://www.epp.eu/papers/empowering-europes-middle-class-in-a-world-of-shocks.

29. Household Final Consumption Expenditure (USD) in China. URL: https://www.helgilibrary.com/indicators/household-final-consumption-expenditure-usd/china/?utm_source=chatgpt.com.

30. China's influence on the global middle class. URL: https://www.brookings.edu/articles/chinas-influence-on-the.global-middle-class/?utm_source=chatgpt.com.

31. China's influence on the global middle class.. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2020/10/fp_20201012_china_middle_class_kharas_dooley.pdf?utm_source=chatgpt.com

32. China's consumer market keeps growing and may overtake Japan and the US. URL: https://www.theasset.com/article/25251/the-world-s-largest-consumer?utm_source=chatgpt.com

33. Developments and Forecasts of Growing Consumerism. URL: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/foresight/topic/growing-consumerism/more-developments-relevant-growing-consumerism_en?utm_source=chatgpt.com.

34. The Global Middle Class. URL: https://www.pewresearch.org/global/2009/02/12/survey-methods-29/?utm_source=chatgpt.com.

35. Understanding China's Middle Class. URL: https://www.uschina.org/articles/understanding-chinas-middle-class/?utm_source=chatgpt.com.

36. Middle Class Vulnerability in China: Measurement and Determinants. https://www.mdpi.com/2071-1050/15/8/6717?utm_source=chatgpt.com.

37. Expanding the middle-income group. https://epaper.chinadaily.com.cn/a/202302/27/WS63fc0326a310777689886f1f.html?utm_source=chatgpt.com.

38. National Bureau of Statistics of China. URL: https://www.stats.gov.cn/english/.

39. Analyzing China's Average Income: Key Trends and Market Implications. URL: https://www.china-briefing.com/news/chinas-average-income-2025-trends-and-insights/?utm_source=chatgpt.com.

40. Рівні життя в Китаї (середній клас). URL: https://prc.today.

41. Modern tendencies of middle class formation in Ukraine.URL: https://skhid.kubg.edu.ua/article/view/13396?utm_source=chatgpt.com.

42. Яковлєв Д., Боровик Л., Діяченко О. «The Voice of the Middle Class and Economic Democracy in Ukraine». Baltic Journal of Economic Studies, 2022. № 8(3). С. 220–227. IDEAS/RePEc.

43. Yakovlev D. «Ukrainian Middle Class in the Context of Inequality and Corruption». 2023. ResearchGate.

44. Homonchuk O. Exploring the Driving Factors of Subjective Poverty in Ukraine. Oxford University, 2020. ora.ox.ac.uk.

ДОДАТОК А

Декларація
академічної доброчесності
здобувача вищої освіти ЗНУ

Я, Мірошниченко Даниїл Павлович, студент___2___курсу магістратури, форми навчання__денна__, факультету__економічного, спеціальності_ 051 Економіка, адреса електронної пошти dablbabl2@gmail.com:

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Формування та розвиток середнього класу в країнах Сходу та ЄС» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлена;
- заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;
- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям *академічної доброчесності у будь–який спосіб, у тому числі за допомогою* Інтернет–системи, а також на архівування роботи в базі даних цієї системи.

Дата_____ Підпис_____ Мірошниченко Д.П.
Дата_____ Підпис_____ Гамова О.В.